

En högskola för alla?

Vägen dit för glesbygdens ungdomar

Margareta Hammarström



Rapport 3:2004

Utgivare:
Högskolan för lärande och kommunikation/Encell
Box 1026
551 11 Jönköping
Tel: 036-15 77 00

Margareta Hammarström: En högskola för alla?
© 2004 Författaren och HLK/Encell
Redigering och formgivning: Håkan Fleischer
Korrektur: Karin Karlsson
Tryck: Rydheims tryckeri AB, Jönköping 2004
ISBN 91-85217-05-0

Sammanfattning

Syftet med studien är att klarlägga faktorer som stödjer en jämnare utbildningsnivå mellan olika delar av Sverige. Det som är i fokus är glesbygdsungdomars benägenhet att söka till högskola. Inledningsvis beskrivs ungdomar i olika boenderegioner och åldersgrupper med avseende på kön, social bakgrund, utbildningsaspiration, gymnasieutbildning och betyg. Analyser genomförs därpå för att ta reda på vilka faktorer som betyder mest för att ungdomar skall börja läsa på högskola, om det är skillnader mellan glesbygdsungdomar och ungdomar i andra mer tätbebyggda regioner samt om det är skillnader mellan olika årgångar av ungdomar.

Undersökningsgruppen består av riksrepresentativa stickprov på drygt tjugotusen ungdomar födda 1972, 1977 och 1982. Den metod som används är analys av statistisk dokumentation, dels från projektet "Uppföljning Genom Utvärdering" (UGU-projektet), Göteborgs universitet, dels från Statistiska centralbyrån (SCB). För att konstanthålla faktorer har logistisk regressionsanalys tillämpats.

Det som betyder mest för att påbörja eller avstå studier på högskolenivå är vilken utbildning på gymnasienivå ungdomar slutfört samt deras och familjens utbildningsaspiration för dem. Det är lika viktiga faktorer oavsett var i landet ungdomarna bor. Jämför man ungdomar i glesbygd med ungdomar i övriga landet blir resultatet olika beroende på om man enbart ser till den procentuella andelen ungdomar som går till högskolan eller om man dessutom väger in deras bakgrund. Procentuellt är det färre av glesbygdens ungdomar som fortsätter till högre studier. Skillnaden kan sägas bero på glesbygdens sociostrukturella utgångsläge, dess invånare och deras kulturella tradition. Vid lika bakgrund påbörjar ungdomar i glesbygd i lika hög grad högskolestudier som ungdomar i andra delar av landet. Man kan heller inte se någon skillnad i de olika årgångarna mellan ungdomar i glesbygd och andra ungdomar i landet. Alla ungdomar i landet, oavsett var de bor och vilken årgång de tillhör, återfinns i lika hög grad i högskolan vid lika bakgrund med avseende på övriga faktorer som ingått i analyserna.

Sökord: Högre utbildning, glesbygd, ungdomar, logistisk regressionsanalys.

Innehåll

SAMMANFATTNING	3
INLEDNING	7
BAKGRUND	9
TEORETISK FÖRANKRING.....	14
MOTIV TILL HÖGRE UTBILDNING - MOTIVATIONSFAKTORER	17
LIVSLÅNGT LÄRANDE OCH FLEXIBLA HÖGSKOLEUTBILDNINGAR	19
GLESBYGD - LANDSBYGD - TÄTORT - STORSTAD	21
UTBILDNINGSBENÄGENHET ÄR KOMMUNBUNDET	24
STUDIENS SYFTE MED FRÅGESTÄLLNINGAR	28
UNDERSÖKNINGSMATERIAL	30
STICKPROVEN	30
SOCIAL BAKGRUND	31
BEGÅVNING	32
UTBILDNINGSPLANER.....	33
GYMNASIEUTBILDNING	33
GYMNASIEBETYG	35
HEMORT	35
HÖGSKOLESTUDIER	38
ÄR UNGDOMAR LIKA I OLIKA DELAR AV SVERIGE?	39
SOCIAL BAKGRUND	39
BEGÅVNING	40
UTBILDNINGSPLANER.....	40
GYMNASIEUTBILDNING	41
BETYG.....	42
HÖGSKOLESTUDIER	43
SUMMERING UR ETT GLESBYGDSPERSPEKTIV.....	44
UNGDOMARS VÄG TILL HÖGSKOLESTUDIER	46
ATT KULLKASTA EN MYT ?	47
SUMMERING UR ETT GLESBYGDSPERSPEKTIV.....	54
SAMMANFATTANDE DISKUSSION	56
REFERENSER	63
TABELLFÖRTECKNING	67
BILAGEFÖRTECKNING	69

Kapitel I

Inledning

Det har funnits och finns fortfarande en allmän uppfattning att individer i glesbygd inte är motiverade att utbilda sig, särskilt inte på högskolenivå. Stämmer det? Om så är fallet, vad kan orsaken vara?

Politiskt lyfter man fram den högre utbildningens betydelse för ett lands utveckling. Tillväxt och välfärd förutsätter en hög utbildningsnivå i hela befolkningen. Ojämligheter i tillgång till utbildning betyder ojämlikheter i makt både över det egna livet och i samhället. Utbildningspolitiken blir central för fördelningspolitiken. Rekryteringen till högre utbildning bör därför öka, utjämnas och vidgas till nya grupper. Andelen ungdomar som börjar högskolan bör öka. En öppen högskola välkomnar alla oavsett bakgrund, bostadsort, kön, etnisk tillhörighet eller funktionshinder. Den mångfald som finns i samhället måste i större utsträckning avspeglas i högskolan (Proposition 2001/02:15, s. 18).

Målet är att den skillnad som råder mellan individers utbildningsnivå, beroende på var de bor, bör utjämnas. Finns det möjlighet till utbildning och kompetensutveckling på hemmaplan, kan det få människor att bo kvar på landsbygden eller satsa på ett boende i mer glesbebyggda trakter. Det är svårt att idag förutse vad människor kommer att prioritera i framtiden. Flyttvägen går från landsbygd till stad. Detta kan på sikt ändras. Människor får andra värderingar.

Allt fler lämnar Stockholm. Flyttunderskottet i Stockholms län kan i år bli det största på flera decennier. Hittills i år har 2 500 fler lämnat länet än flyttat in. Under år 2001 var det nästan 10 000 som flyttade in från övriga landet än ut. År 2002 var siffran 4 000 minus. (Stockholmarna flyttar från stan, 2003, s. 8).

Det är inte en orimlig tanke att fler väljer att i framtiden bosätta sig på landsbygd. Då man vill ha omväxling kan man besöka tätorter och deras utbud av varor, tjänster och kultur. Idag bor majoriteten av individer i städer och tätorter. Då blir landsbygden för dessa en plats för rekreation, som i bästa fall främjar turistnäringen. Naturligtvis skall gles- och landsbygd ha sin turism, precis som städerna har sin. Men för att överhuvudtaget ha

kvar bland annat turistnäring och få fler människor att stanna eller mer stadigvarande bosätta sig på landsbygden måste det även för dessa satsas på tillfällen till utbildning. Förutom att på olika sätt stimulera till ökad inflyttning, är det synnerligen viktigt att det även i gles- och landsbygder finns fungerande utbildningssystem och infrastrukturer, som möjliggör ett livslångt lärande.

Det är bevekelsegrunder som de flesta håller med om, särskilt ur ett ut-
anförperspektiv. Ingen motsäger fördelarna med kompetenshöjande åtgärder i form av livslångt lärande, oavsett var människor bor. En lång rad experter och politiker är överens om detta. Vi sägs ju leva i ett kunskaps-samhälle. Då borde det inte vara ett problem. Det är det likafullt. Många människor i gles- och landsbygd verkar inte se ett livslångt lärande som ett oundgängligt inslag i livet, åtminstone inte i samma grad som människor i mer tätbefolkade områden och framför allt inte i samma mån som de i storstäder.

Encell, Nationellt kompetenscentrum för vuxnas lärande, som driver forskningsprojekt om lärande, har intresserat sig för problemet om olika gruppers motivation till utbildning. Föreliggande rapport syftar till att jämföra glesbygdsbefolkningens benägenhet att söka till högre utbildning med dem i övriga regioner och undersöka vari skillnaderna består. De faktorer som initialt skall undersökas är av reell bakomliggande karaktär, såsom kön, socialgrupp, bostadsort, gymnasieutbildning, betyg och deras betydelse för att påbörja högskolestudier. Analysen kommer att kompletteras med en mer personlig faktor, utbildningsaspiration, det vill säga vad ungdomarna och deras föräldrar hade för planer för ungdomarna, då dessa var i början av tonåren. Inledningsvis ges en beskrivning av fenomenet individers motivation för studier på högskolenivå. Då skall även definitioner ges på begrepp som kommer att användas i undersökningen; bland annat begrepp som glesbygd, tätort, övergångsfrekvens och rekryteringstäthet. *”Begrepp som visar sig svåra att få grepp om”.*

Någon håller på att lägga ner vårt land, någon som inte gillar det. Ungefär så skrev Slas, en av svensk litteraturs främsta glesbygdsromantiker, på 70-talet. Jag kan dela hans vemod när bussen glider in i det norrländska höstmörkret (Berggren, 2004, s. 2).

Kapitel 2

Bakgrund

Dimensionering av och rekrytering till högre utbildning har diskuterats under de senaste femtio åren. Två viktiga utgångspunkter för denna debatt har varit:

1. Samhällets behov av välutbildad arbetskraft.
2. Individens rätt till högre utbildning – otillräckliga ekonomiska och andra yttre svårigheter skall inte få hindra individer från att skaffa sig en högre utbildning.

Frågan om tillträde till högre studier har i Sverige haft en framträdande roll i reformeringen av utbildningssystemet och högskolans dimensionering är fortfarande aktuell. Vid en internationell jämförelse har Sverige en stor andel högskoleutbildade i befolkningen, men andelen högskoleutbildade behöver öka framför allt bland de yngre. Antalet sökande till högskolan minskar nu från tidigare höga nivåer, men intresset för högre utbildning är fortfarande betydligt större än tillgången på utbildningsplatser. Trots att högskolan redan har expanderat kraftigt (antalet studenter med 80 %) under 1990-talet är målet att de som har förutsättningar att klara studierna skall antas till högskolan. Ökningen beror främst på att regeringen har ökat antalet högskoleplatser. Många menar att mer eller mindre fritt tillträde till högre studier och därmed ökat utbud av högutbildade leder till ekonomisk tillväxt och social rörlighet.

I och med den kraftiga ökningen av utbildningsplatser kan man påstå att högre utbildning i Sverige är på väg från fas två ”mass higher education” till fas tre ”universal higher education”, för att låna Trows (1974) indelning av utbildningssystemets expansion. Den första fasen ”elit higher education”, då mindre än 15 procent gick vidare till högre utbildning, har sedan länge passerats av så gott som alla OECD-länder. Regeringens mål är att 50 procent av en årskull skall ha börjat högskolestudier vid 25 års ålder (Proposition 2001/02:15).

Ett annat utbildningspolitiskt mål har sedan mitten av 1900-talet varit att alla skall ha lika utbildningschans, oavsett social och kulturell bakgrund, kön och regional hemvist. I samma proposition ovan (Proposition 2001/02:15) betonas att man måste vidta åtgärder, som syftar till att främja en breddad rekrytering till högskolan, vilket i sin tur skall öka mångfalden och minska den sociala snedrekryteringen. Jämförelsevis kan konstateras att många OECD-länder idag har överskridit 50 %-gränsen med råge, vilket till viss del kan förklaras med att på den europeiska kontinenten har de flesta länderna kvar vår motsvarighet till studentexamen som då ger fritt tillträde till universitetsstudier (Eurostat, 1997).

Ett flertal undersökningar gjordes under 1940–50-talen för att bestämma utbildningsreservens storlek (Agrell, 1950; Husén, 1950; Härnqvist, 1958). Dessa studier samlade data om då rådande förhållanden i utbildningssystemet för att kunna göra beräkningar av utbildningsreserven. Ett par årtionden senare, då utbildningssystemet hade reformerats med bestämda politiska mål, där jämlikhetsaspekten fått en framskjutande plats, riktades intresset mot resultatet av utbildningsreformerna. Forskning som bedrivs samlar data om vissa ”ändpunkter” i utbildningskarriären för att kunna förklara varför det blev som det blev (Gesser, 1971; Boudon, 1974; Svensson, 1981; Reuterberg & Svensson, 1992; Härnqvist, 1994; Hammarström, 1996). Dessa förklaringar kan sedan ligga till grund för politiska beslut om fortsatt reformering (Härnqvist & Svensson, 1980; Erikson & Jonsson, 1994; Härnqvist, 1994).

Utbildningsreformerna har varit lyckosamma i den bemärkelsen att det nu för tiden är en jämnare könsfördelning på utbildningsnivå i Sverige jämfört med hur det var för bara 50 år tillbaka i tiden. Numera har andelen högskolenyborjande kvinnor gått om männen. De utgör idag 59 procent. Kvinnorna har dominerat alltsedan högskolereformen 1977, då typiskt kvinnliga sektorer såsom vård och utbildning inordnades i högskolan (SCB, 2002a). En manlig dominans finns fortfarande kvar till forskarutbildningen (SCB, 2002b).

Den sociala rörligheten är det sämre beställt med. Snedrekryteringen innebär att personer med goda förutsättningar att klara av högskolestudier inte studerar. Vid lika betyg söker sig långt färre ungdomar med lägre social bakgrund än de med högre social bakgrund till högskola (Hammarström, 1996). Det kan konstateras att sambandet mellan föräldrarnas yrke och barnens val av utbildning kvarstår både i Sverige och i andra jämförbara

länder. Vid 25 års ålder hade totalt, i årskullen födda 1973, 37 procent påbörjat en högskoleutbildning i Sverige. Detta kan jämföras med regeringens målsättning på 50 procent av en årskull. För barn till högre tjänstemän var andelen 66 procent och för barn till icke facklärd arbetare 19 procent (SCB, 2000). Skillnaderna mellan grupperna har under lång tid varit tämligen konstanta, även om övergången till högskoleutbildning ökat generellt sett för alla grupper. Social snedrekrytering betraktas som ett problem av flera skäl, dels som en individuell orättvisa att människors livschanser till en del beror på vilka sociala omständigheter de föds under och växer upp i, dels som en kvalitetsförlust för samhället att inte alla begåvningar tas till vara. Samhället utnyttjar därigenom inte sina begåvningsresurser, samtidigt som efterfrågan på personer med högre utbildning ökar.

Geografisk spridning av den högre utbildningen har varit en viktig utbildningspolitisk strategi sedan 1960-talet. Det har även kommit att spela en viktig roll inom en rad andra politiska områden, bland annat den regionala. ”Då (före 1962 års grundskolereform) var det endast en ynka procent av ungdomarna som växte upp i glesbygderna som gick till gymnasium” (Husén, 2002, s. 165). Under de senaste decennierna har tillgängligheten till högre utbildning i Sverige ökat avsevärt. Idag finns det åtminstone en högskola i varje län och många högskolor bedriver utlokaliserade uppdragsutbildningar och utbildningar på distans. Vid senaste sekelskiftet bedrevs högre utbildning i mer än hälften av Sveriges kommuner, men därmed inte sagt att tillgängligheten av högskolor skulle öka benägenheten att studera vidare. Den svenska utbildningspolitiken har resulterat i en kraftig geografisk decentralisering av den högre utbildningen. Det har naturligtvis underlättat för motiverade ungdomar och kompetensmedvetna vuxna att fortsätta med studier på högre nivå. Men det upplevs ändå inte som att man lyckas nå alla som skulle ha förmågan att bedriva högskolestudier. Det finns fortfarande en begåvningsreserv eller en utbildningspotential i vissa delar av vårt land.

Satsningarna har inte enbart varit av nationellt intresse, utan har också blivit en viktig regional och lokal angelägenhet. I mitten av 1990-talet står att läsa i Tillväxtpropositionen (Proposition 1995/96:25) att utbyggnaden av högre utbildning bör fortsätta att växa. De svenska kommunerna har länge varit aktiva och betydelsen av att få en högskola till kommunen har varit strategiskt viktig. Närmare hälften av de högskoleplatser som tillkommit på senare tid har tillfallit de mindre och medelstora högskolorna. Det är på sikt av vikt för tillväxten. Den högre utbildningens regionala betydelse illustreras av tillväxtavtal som länen tecknade i slutet av 1990-talet:

Goda utbildningsmöjligheter regionalt innebär att ungdomarna inte tvingas lämna sina hemregioner i samband med högskolestudierna. Högskolorna förväntas också fungera som motorer för regional utveckling genom sin betydelse för kunskapsgenerering och innovativitet (Wikhall, 2001, s. 34).

Enligt Wikhall (2001) kan man urskilja tre viktiga regionalpolitiska målsättningar inom utbildningspolitiken samt förväntningar om vad de skall få för resultat (konsekvenser):

- För det första vill man öka tillgängligheten till högre utbildning. Det förväntas leda till minskad geografisk och social snedrekrytering samt erbjudande om att kunna studera på hemorten.
- för det andra vill man öka kompetensförsörjningen i regionen. Det förväntas i sin tur resultera i att utbildningsnivån höjs generellt i regionen och i dess näringsliv.
- För det tredje är målet att förändra regionens profil till en kunskapsregion i ekonomisk, social och kulturell bemärkelse.

Konsekvenserna vilar på en hel rad antaganden såsom att det fysiska avståndet fungerar som ett hinder till högre studier, att de från icke-akademiska hem är mer avståndskänsliga än andra sociala grupper, att individer vill studera på hemorten, att de högskoleutbildade vill stanna för att arbeta i regionen, att den regionala arbetsmarknaden kan ta emot den utbildade arbetskraften, att högskolan genererar arbetstillfällen för högskoleutbildade så att nya företag attraheras av regionen, att högskolans utbud motsvarar regionens behov av arbetskraft, att högskolan attraherar studenter och lärare (Wikhall, 2001).

Statistik (Skolverket, 2003; Glesbygdsverket, 2003a) visar emellertid att gles- och landsbygdsbefolkningen i Sverige är mindre benägen att söka till universitet och högskola än befolkningen i genomsnitt. Denna regionala skillnad kan sannolikt förklaras av faktorer på olika nivåer, såväl rådande samhällsförhållande och utbildningsväsende, som individers uppväxtmiljö och andra individuella faktorer.

En god tillgänglighet till högre utbildning förefaller påverka den regionala rekryteringen till högskolestudier positivt, men variabeln som är av störst betydelse för regionala rekryteringen till högre utbildning är den sociala strukturen i regionen. I regioner där befolkningen är välutbildad påbörjar fler högskolestudier (Wikhall, 2001, s. 246).

Utbildning har ett mycket positivt värde i dagens samhälle, men det finns de som för fram en motbild till denna tillförsikt (Wolf, 2003; Arvesson, 1999). De menar att alla samhällen har sina etablerade sanningar som framstår som så självklara att den som ifrågasätter dem döms ut som galen. I våra samhällen idag har värdet av mer utbildning blivit en sådan "sanning". Regeringar överallt tror att utbildning är grunden för tillväxt. Regeringar och medborgare tar också för givet att ökad utbildning innebär mer lika möjligheter och jämlikhet. Wolf (2003) menar att det inte finns bevis för varken det ena eller det andra. Alla utvecklade länder har en hög utbildning, men det finns ingen direkt koppling mellan deras relativa välstånd och andelen utexaminerade från högre utbildning. Inte heller har massutbildningen vid universitet och högskolor lett till en social utjämnning bland de studerande. Det är ungdomar med medelklassbakgrund som har reagerat på de ökade utbildningsplatserna. De går nästan utan undantag vidare till högre studier, men så gör inte deras mindre bemedlade generationskamrater. Wolf finner det inte överraskande att, i land efter land, se att den sociala rörligheten ligger stilla. Den tycks till och med minska. Politiker i länder som Storbritannien, Frankrike, Australien och Sverige är, enligt henne, tanklösa och håller på att lura sig själva.

Arvesson (1999) menar att det finns en tendens att utbildning används alltför lättvindigt som en lösning på alla problem, inte minst för att dölja arbetslöshet. Att förespegla att en mycket stor andel av befolkningen kan få arbeten som står i paritet med en högre utbildning ter sig orealistiskt. Han tillstår emellertid att

kanske är det vissa utbildningar som under specifika villkor, till exempel en reserv av studiebegåvade och intresserade personer och viss teknologisk förändring eller ekonomisk omstrukturering, som kan generera produktivitetsökning och tillväxt (Arvesson, 1999, s. 228).

Utbildning kan framstå som en lösning på alla möjliga problem. Att ökad utbildning åtföljs av bättre ekonomiska resultat verkar rimligt och det är få som säger emot. Det har närmast en kollektiv tilltro. Men är det bara de eliter som styr samhället som är välvilliga till utbildning, de som själva har lång utbildning? Det är nästa bara de som yttrar sig om utbildningens vinster. Vad anser de som det handlar om, de individer, som förväntas påbörja högskoleutbildningar?

Teoretisk förankring

Föreliggande studie kommer att ta sin utgångspunkt i Härnqvists (1986) modell över förklaringsfaktorer i utbildningsval samt Boudons (1974) sociala positionsteori. Härnqvist (1978, 1980, 1986) har gjort en teoretisk analys av bakgrundsfaktorer som styr individens efterfrågan på högre utbildning. Individens efterfrågan (individuel demand) är den efterfrågan på utbildning, som härrör från individers eller grupperns behov och aspirationer. Begreppet kan ses som motvikt till samhällets behov av arbetskraft, utbildad på olika nivåer (educational demand). Individers efterfrågan på utbildning omfattar en viss grupps sammanslagna val, ansökningsfrekvenser, etc. Den utgör resultatet av en mängd enskilda individers beslut, de flesta gjorda oberoende av varandra och praktiskt taget alla är baserade på ofullständig information, särskilt om framtiden. Denna efterfrågan kan sedan sättas i relation till utbildningsutbud på olika nivåer och till samhällets sociala och politiska målsättningar med utbildning, som till exempel utbildningsjämlighet samt regional och social rörlighet. Individers efterfrågan är enligt Härnqvist en viktig variabel vid utbildningsplanering i de fall då alternativa vägval är möjliga och i och med att högre utbildning angår allt fler människor blir individperspektivet allt viktigare.

En annan viktig aspekt i samband med undersökningar om val av utbildning eller yrke är tidsdimensionen. Valet eller beslutet är inte något som man gör vid ett bestämt tillfälle i livet utan är en långvarig process. Undersökningar om utbildningsval betonar ofta utvecklingen i denna process, som består av en serie delbeslut med återkoppling av erfarenheter som man har fått under tiden och som successivt leder fram till slutmålet. Tidiga och avlägsna faktorer, såsom uppväxtmiljö, skolupplevelser och /tidigare utbildningsval, tycks vara av större betydelse än de som ligger i nära anslutning till valet (Härnqvist, 1986). De senaste decenniernas svenska utbildningsreformer har tagit detta i beaktande och i så stor utsträckning som möjligt förhindrat tidiga låsningar i utbildningsvalet. Det är ju dessutom tanken om ett livslångt lärande och förutsättningen för återkommande utbildning.

På grund av att valprocessen dels består av beslut som ligger relativt nära i tid, dels beslut som kan härröra från tidigare barn- och ungdomsår - mer eller mindre uppenbara för den enskilda individen - är det svårt att i ett sent skede av processen kunna ange valida motiv för att man valt som man gjort i utbildningsfrågor. Därför får man förmodligen ej svar om motiv som går tillbaka till de tidiga skolåren eller som är så bundna till bakgrun-

den att de är oreflekterade, även om de ur objektiv undersökningsaspekt kan vara de viktigaste motiven. Därför kan mer objektiva bakgrundsdata, som inhämtats genom en longitudinell studie, vara värdefulla förklaringar för att förstå valprocessen.

Härnqvist (1978) tar sin utgångspunkt i den yrkesvalsmodell, som Blau m.fl. presenterade 1956. Han använder sig av relevanta delar av den till att beskriva processen vid utbildningsval och har presenterat en allomfattande inventeringslista av faktorer som är viktiga i en valprocess gällande utbildningskarriär. Han delar in de oberoende variabler som han ser kan påverka individens efterfrågan på (val av) utbildning i fyra grupper. De två första grupperingarna innehåller individvariabler och de två sista tar upp variabler på systemnivå.

Individindikatorer: Kön, begåvning, objektiva skolprestationer (betyg), intressen, aspirationer.

Uppväxtmiljö: Familjebakgrund (ekonomisk, social, kulturell), kamrater, skolmiljö.

Utbildningssystem: Skolorganisatoriska drag såsom läroplan, differentieringssystem, yrkes- respektive studieinriktade program, återkommande utbildning, studie- och yrkesrådgivande funktion. Förhållande vid valsituationen såsom inträdeskrav, urvalsförfarande, geografisk tillgänglighet och studiefinansiering.

Samhällsförhållande: Demografiska faktorer, arbetsmarknad, sociala och kulturella betingelser.

Boudon (1974) visar att ojämlikhet i utbildningschans är en tvåkomponentsprocess. Han förklarar detta med den *sociala positionsteorin*, som betonar skillnaderna i socialt avstånd som olika socialklasser har att "resa" för att nå en utbildningsnivå. Om man observerar en grupp studerande i slutet av den obligatoriska skolan och delar upp dem i undergrupper med hänsyn till deras familjebakgrund, så blir slutresultatet olika för dessa grupper, enligt den *primära effekten*. Elever med högre social bakgrund får i större utsträckning högre betyg än elever med lägre social bakgrund. Ju lägre social bakgrund, ju fattigare kulturell hemmiljö barnen kommer från, desto lägre utfall på intelligenstest och lägre betyg osv. Ju högre social bakgrund man kommer från, desto rikare kulturell hemmiljö, bättre utfall på intelligenstest och betyg. Denna skillnad i fördelningar är en följd av familjens påverkan på en mängd av mellanliggande (intermediary) variabler. Exempel på sådana variabler är familjens kulturella attityder, intressen och kunskaper om hur utbildningssystemet fungerar.

Jämför man därpå en elev från högre socialklass med en elev från lägre socialklass med samma betyg, så väljer de två eleverna sannolikt inte samma nivå på sina respektive utbildningar. Detta beror enligt Boudon på den *sekundära effekten* av elevernas respektive sociala bakgrund; deras olika position i det sociala systemet. De värdesätter ”nyttan” av viss utbildning på olika sätt. Var och en försöker i valsituationen uppnå högsta möjliga vinst till lägsta möjliga kostnad, man vill maximera *nyttan* av valet. Eleven från lägre socialgrupper väljer att avsluta sin utbildning på lägre utbildningsnivåer i större utsträckning än vad eleven från högre socialgrupper gör. Det är förknippat med både ekonomiska, sociala och psykologiska kostnader att välja stick i stäv med sin kulturella bakgrund. Detta blir allt påtagligare ju högre upp i utbildningskarriären valet sker. Boudon menar att elever (förmodligen med föräldrars hjälp eller påverkan) vid varje val i utbildningssystemet värderar valets betydelse för framtiden utifrån sin sociala position. Frågan är om teorin kan förklara även glesbygdsbefolkningens benägenhet att söka till högskola. Den primära effekten skulle då leda till att ju längre det är till högskolan desto lägre begåvning och betyg har man. Det skulle vara häpnadsväckande om så vore fallet. Däremot den sekundära effekten, att vid lika betyg söker sig de i mer tätbefolkade och de i mer glesbefolkade trakter inte samma nivå på sina utbildningar, är inte en otänkbar hypotes. Men frågan återstår om det är så och i så fall varför?

Husén (2002) som bland annat gjort undersökningar om begåvningsreserven redan på 1940-talet och sedan upplevt den utbildningsexplosion som pågått sedan 1950-talet ställer sig frågan om det i dagens läge finns någon ”reserv” kvar. Han svarar själv att den utan tvivel är mindre nu än för ett halvsekel sedan, och fortsätter:

Men, vi konstaterar att åtskilliga ungdomar slutar gymnasie- och högskolestudier utan examen och vi vet att anledningen är långt ifrån alltid bristande intellektuella förutsättningar. Det motivationella spelar i åtskilliga fall en viktig roll, kanske viktigare nu än förr. De som faller bort eller rent av inte har gripit tillfället, trots betyg och behörighet, kan trösta sig med att det nu också finns alternativ som förr var mera begränsade eller inte alls existerade. Nu kan man exempelvis sitta hemma vid datorn och ’online’ inhämta kunskap och kompetens (s. 167).

Den tekniska utvecklingen har inte bara betydelse för ungdomars utbildningsmöjligheter överhuvudtaget utan särskilt för de ungdomar och vuxna som har långt till högskola och universitet.

Motiv till högre utbildning - motivationsfaktorer

I mitten av 1990-talet genomfördes undersökningen ”Varför inte högskola?” (Hammarström, 1996). Det kunde jag göra tack vare det longitudinella projektet ”Utvärdering genom uppföljning av elever” (UGU-projektet). Det som särskiljer min undersökning från övriga i projektet är att den vänder sig även till ungdomar som inte har påbörjat högskolestudier samt förklarar vilka motiv individer har för att påbörja eller avstå från högre utbildning. En enkätundersökning genomfördes på ett riksrepresentativt urval av den grupp (kohort nr. 3 i UGU-projektet), som 1993 var 25 år. Individerna hade vid 13 års ålder bjudits tre olika begåvningsstest, vars resultat fick ligga till grund för bedömningen att de skulle ha goda förutsättningar att bedriva studier på högskolenivå. Den tredjedel som nådde högsta poängen på testen definierades som ungdomar med goda studieförutsättningar. Undersökningsgruppen bestod av 2000 individer. Det visade sig att ungefär hälften av dessa inte hade påbörjat högskolestudier i 25 års-åldern, trots att de utgjorde en selektiv grupp, de studiebegåvade.

Resultatet visade att den sociala bakgrunden fortfarande hade stor betydelse. Den sociala bakgrunden verkade delvis direkt på högskolevalet, men framförallt indirekt genom familjens tidiga utbildningsaspiration, föregående utbildningsval och ungdomarnas olika motiv till val. Man kan ställa sig frågan vad det är som lockar studiebegåvade ungdomar att genomgå högre utbildning och vad som får dem att avstå. Gambetta (1987) skiljer på push- och pullmekanismer. Pushmekanismer skjuter på eller uppmuntar till högskolestudier, under det att pullmekanismerna lockar eller attraherar till att bedriva högre studier. Jag använde den här terminologin både på ungdomarnas underlättande och hindrande motiv för att studera vidare. Det klart mest underlättande pushmotivet var ungdomarnas föräldrar, det vill säga hemmets aspiration för barnets utbildningskarriär. Däremot skilde sig inte de högskolestuderandes motiv från de icke högskolestuderandes när det gäller ”feedback” av skolans inre arbete, det vill säga deras intresse för studier, bedömning av gymnasiebetygens betydelse och kapacitet att klara av högre studier.

Förhoppningar om avkastning på högre studier, såsom bättre arbetsmarknad och högskolestudiers lönsamhet är faktorer som skulle kunna attrahera (pull) till högre studier. Mina resultat som baserade sig på en positivt avgränsad grupp, de studiebegåvade, visade att det inte är många som lockas av de skälen. Det är inte de här motiven som skiljer de högskolestuderande från de icke högskolestuderande. Åtminstone inte under de förhållanden som rådde i slutet av 1980-talet, då det var låg arbetslöshet.

Det var bland de hindrande faktorerna som de flesta skillnaderna fanns. Även här kan man använda sig av push- och pullmekanismer fast i omvänd mening. De hindrande motiven kan locka till sig ungdomar (pull) eller stöta bort (push) ungdomar från högskolan. Det klart starkaste skälet att avstå från högskolestudier i detta avseende var att de fick bra arbete ändå, arbetsmarknaden lockade till sig ungdomarna bort från högskolan. Det var fallet oavsett social bakgrund. Ungdomarna trodde inte heller på att de i framtiden skulle få det bättre tack vare en högskoleutbildning. Av allt att döma så har den här kohorten ungdomar haft en gynnsam arbetsmarknad och handlat därefter.

De ekonomiska styrsystemen var kraftfulla. Många unga män planerade kortsiktigt, under det att unga kvinnor planerade långsiktigt. Männerna ville börja arbeta och tjäna pengar och trodde sig inte kunna leva på studiemedel. Kvinnorna ville inte dra på sig studieskulder. Dessa faktorer, som stöter bort ungdomarna av ekonomiska skäl, påverkade starkt valet mellan att studera eller arbeta efter gymnasieutbildningen. Ett av de mer påtagliga hindren att gå vidare till högskolestudier utgjordes av kompletteringsbehovet. Särskilt var det ett argument från männen, som stöttes bort av det skälet. Många av de hinder och skäl som lyftes fram av ungdomarna ligger på systemnivå, det vill säga att de är att hänvisas till rådande utbildnings- och samhällsförhållande (Hammarström, 1996).

Under de tio år som förflutit efter studien har ett antal förändringar inträffat som har att göra med faktorer som inte kan förklara ungdomars inställning till högre utbildning bara utifrån en kohort. Ungdomskullarna är inte lika stora. Kursalternativen, allmän och särskild kurs i högstadiet, har försvunnit. Familjen har fått ökade möjligheter att välja skola. Ny gymnasiereform infördes 1993. Alla, även gymnasieutbildade, har möjlighet att söka högskoleutbildning med hjälp av högskoleprovet. Behörighetsreglerna till högskola har ändrats. En stor satsning för att få lågutbildade att höja sin utbildningsnivå har genomförts genom Kunskapslyftet. Antalet studenter i högskolan har ökat med cirka 80 procent under 1990-talet. Fler högskolor och universitet har etablerats. Lärcentra och andra distributionsformer av utbildning har tillkommit. Studiestödssystemet har ändrats. Lågkonjunktur och mycket sämre arbetsmarknad även för ungdomar, har varit dominerande under större delen av 1990-talet. Men även den sociala bakgrunden har under en tioårsperiod förändrats. Enligt Statistiska centralbyrån (SCB, 2000) har andelen tjänstemän på mellannivå ökat ett par procentenheter medan andelen i andra grupper ändrats marginellt. En

viss social rörlighet har ägt rum, men om det har ändrat ungdomars efterfrågan på högre utbildning enligt gängse mönster, återstår att utforska.

Undersökningen tog inte hänsyn till var ungdomarna bodde då de var 25 år. Därför kan den inte ge besked om det var skillnader mellan dem som bodde nära och längre bort från högskola och universitet. Man får inte svar på frågan om de som bor i gles- och landsbygd skiljer sig från de som bor i större tätorter. Det ungdomarna fick ta ställning till var om (det upplevda) avståndet till högskola var ett hinder för att påbörja högre studier. Vissa högskoleutbildningar finns enbart på några orter och en del ungdomar upplever inte att flytta eller studera utomlands som något hinder, medan andra tycker att en resa på tio mil till närmaste högskola är oöverstiglig. Enligt resultatet var det upplevda avståndet till högskola av relativ liten betydelse i jämförelse med andra faktorer. Undersökningen visade att 20 procent av de som inte börjat på högskolan tyckte att högskolans läge utgjorde hinder för dem att söka till högskola och 10 procent av dem som påbörjat högskolestudier tyckte att avståndet till högskolan hade fått dem att tveka. Det var fler män än kvinnor, som gav uttryck för det.

Livslångt lärande och flexibla högskoleutbildningar

Samhället förändras ekonomiskt och demokratiskt. Framstegen inom informations- och kommunikationsteknologin har fått epokgörande konsekvenser. Nu efterfrågas i allt högre grad förmågor som att förstå, använda och kodifiera kunskap, det räcker inte som tidigare att vara flitig, noggrann och pålitlig. Förnyelse genom lärande framstår som ett centralt inslag i arbetet. Den högre utbildningen blir allt viktigare, inte bara för en liten högutbildad expertgrupp, utan även för traditionella industrisektorer samt för jord- och skogsbruk. Inte ens hushållen går fria, då allt fler aktiviteter som hushållsarbete, konsumtion, bankärenden och social kommunikation utförs med hjälp av elektronisk teknik. I och med att arbetsmarknadens kompetenskrav ökar så växer också medborgarnas behov av lärande under hela livet, ett livslångt lärande. Det finns ett behov av mera flexibla utbildningsformer. Fokus ändras därmed från utbildningsanordnarna och utbud till de som skall lära och lärprocesser (Wikhall, 2001).

Att den svenska regeringen ser det som viktigt att satsa på högre utbildning framgår av att den fattat flera beslut som går i samma riktning. Regeringens propositioner såsom Den öppna högskolan (Proposition 2001/02:15),

En politik för tillväxt och livskraft i hela landet (Proposition 2001/02:4), skapandet av Nätuniversitetet (Utbildningsdepartementet, 2002) samt tillsättande av Samverkansdelegationen (Proposition 2001/02:4) och Rekryteringsdelegationen (SfS nr 2001:935) är exempel på att främja strävanden att de grupper, som normalt inte söker till högre utbildning, skall nås.

Kommuner utan högskola började redan i mitten av 1980-talet utveckla former för att höja den formella utbildningsnivån och öka övergången till högskolan. De började då etablera kontakt med närmaste högskolecampus för att kunna skapa utlokaliserade högskolekurser på hemmaplan, men även programutbildningar i bristyrken, såsom till förskollärare. Lärare från högskolan reser till de studerande. Denna distributionsform går även under konceptet riktad eller decentraliserad utbildning. Parallellt förekommer också distansutbildningar, som avser utbildning som genomförs mer eller mindre oberoende av tid och rum. En distributionsform som kommit att användas allt mer är flexibel distansutbildning, vars innebörd definieras som att den studerande skall kunna välja plats, tidpunkt, tempo och arbetssätt för sina studier. Hjälp med detta skall de få av utbildningssamordnaren som står för organiserande, planerande och genomförande av utbildning på det sätt som gagnar den studerandes kommunikation och lärande på bästa sätt. Begreppsapparaten inom det här området utvecklas i takt med tekniken. Begrepp som används är nätbaserad, eller numera, IT-stödd distansutbildning. Arbetsformerna för den här typen av IT-stödd distansutbildning skiljer sig från utbildning som är förlagd till campus. Olika metodböcker och guider har sammanställts för att underlätta genomförandeprocessen, bland annat kan nämnas *Metodboken* (Rådet för flexibelt lärande), som Högskolan i Jönköping tagit fram tillsammans med kommunerna i länet.

I budgetpropositionen 2002/2003 skrivs att närheten till en högskola kan stimulera till högskolestudier i miljöer där studietraditionen, och därmed utbildningsnivån, är låg. En geografisk spridning av utbildning skulle ge fler möjligheter att studera vidare. Tillgänglighetsbegreppet omfattar mer än den geografiska aspekten av det. I likhet med Boudon (1974) innefattar man i det här sammanhanget även de socioekonomiska, kulturella och psykologiska aspekterna. Det har konstaterats att utbildningsnivån i gles- och landsbygd alltjämt är låg oavsett vilket mått som används för att mäta den (se senare avsnitt). Dessutom påbörjar människor där studier senare i livet och de kommer med en förhistoria där högre studier är sällsynt. Många har skaffat sig gymnasieutbildning genom Kunskaflöytet. Det är

nödvändigt att de som så önskar skall kunna gå vidare till högskolestudier. Därför är det viktigt att det finns flexibla lösningar såsom distansutbildningar och lärcentra.

De norska forskarna Grepperud och Thomsen (2001) har beskrivit lärcentra med begreppen mötesplats, mäklare och motor. Lärcentra är en miljö för lärande, en mötesplats. Den studerande skall där få hjälp inför och under utbildningens gång. Det kan handla om studievägledning, tillgång på datorer, handledning, bibliotek etc. Antalet lärcentra i Sverige har ökat i en snabb takt under senaste sekelskifte. Roos (2002) använder det synonyma begreppet studiecentra, vilket hon beskriver som en lokal studiearena, där det bedrivs olika former av distansutbildning från högskolor och universitet, alltifrån decentraliserade kurser till Internetbaserade sådana. Det förekommer olika interaktiva media mellan högskola/universitet och studiecentra.

Glesbygdverket (2002) genomförde en enkätundersökning riktad till landets då 289 kommuner. Den var ställd till ansvariga för verksamheten i kommunerna och tog upp frågor om antal lärcentra, huvudmannskap, budget, studerandegrupper, service till de studerande, rekrytering, utbud och efterfrågan på utbildning och eventuella samarbetspartner. Enkäten vände sig alltså inte till de studerande. År 2001 hade 166 kommuner lärcentra, det vill säga nästa 60 procent av landets kommuner. Det tillhandahölls högskoleutbildning i 134 av dessa kommuner för 11 500 studenter. Enligt planer kommer ytterligare 70 lärcentra att etableras de närmaste åren. En del kommuner har dessvärre tillkännagivet att de måste upphöra med lärcentra på grund av bristande ekonomiska resurser.

Undersökningar visar att det är en annan grupp av studerande som söker sig till lärcentra i jämförelse med den som utgörs av studerande som går till högskolecampus. Lärcentra fångar upp fler studerande med lägre social bakgrund och som kommer från familjer utan högskoleutbildning (Roos, 2002).

Glesbygd - landsbygd - tätort - storstad

Sverige kan delas in på en mängd olika sätt beroende på avsikten med indelningen. Det finns rent administrativa indelningar, som landskap, län och kommuner, som dessutom är väl geografiskt avgränsade. Det går också

att beskriva Sverige utifrån hur tätt vi bor, hur den lokala arbetsmarknaden ser ut och hur långt vi har till inrättningar och institutioner av olika slag. Vi har alla en uppfattning om vad städer, landsbygd, glesbygd och ödemarker är. Tyvärr sammanfaller inte alltid uppfattningarna mellan gemene man, dessvärre gör det inte det heller för dem som arbetar med detta slag av indelningar. Det finns ingen klar, allmänt vedertagen definition av begrepp som glesbygd, landsbygd eller tätort. Dessutom använder man olika benämningar, vilket gör att det är svårt att få en jämförbar överblick. Vad man i sådana här sammanhang brukar vara överens om är att vi har tre storstäder, eller rättare sagt tre storstadsregioner, Stockholm, Göteborg och Malmö. En redovisning av olika myndigheters definitioner kan hämtas på Glesbygdsverkets (2003b) hemsida. Följande är några myndigheters definitioner. Det finns fler, men redovisas inte här.

SCB definierar att en tätort har mer än 200 invånare och mindre än 200 meter mellan husen. Det som blir kvar utanför tätort benämns gles- och landsbygd. Enligt SCB bor cirka 84 procent av Sveriges befolkning i tätort och 16 procent i gles- och landsbygd. Denna definition har Sverige med övriga nordiska länder. Syftet är bland annat att få en indelning av stad och land som inte bygger på administrativa gränser och som kan användas i samhällsplanering och forskning.

SCB har också en indelning av regioner (H1-H9). H står för homogena med avseende på befolkningsunderlaget (se bilaga 1). Nedan kommer Statistiska centralbyråns definition att redovisas, eftersom det främst är denna indelning som kommer att användas för att se om det överhuvudtaget finns skillnader mellan individer i olika regioner att söka till högre utbildning. I tabell 2.1 presenteras fördelningen av befolkningen på olika H-regioner (SCB, 2002-12-31).

Tabell 2.1. Fördelning av antal kommuner och befolkningmängd på olika H-regioner.

H-region	Antal kommuner	Antal	%
(H1) Stockholmsregionen	25	1 796 765	20,1
(H8) Göteborgsregionen	13	856 369	9,6
(H9) Malmöregionen	9	532 674	6,0
(H3) Större städer	88	3 220 634	36,0
(H4) Mellanbygden	85	1 634 791	18,3
(H5) Tätbygden	16	464 110	5,2
(H6) Glesbygden	54	435 447	4,9

Glesbygdsverket har tre indelningar, vars syfte är att särskilja olika typer av bygder för att synliggöra deras skilda förutsättningar. Tätorter har mer än 3 000 invånare. Till tätorter räknas även området inom 5 minuters bilresa från tätorten. Tätortsnära landsbygder finns inom 5 till 45 minuters bilresa från tätorter större än 3 000 invånare och glesbygder har mer än 45 minuters bilresa till närmaste tätort större än 3 000 invånare. Till glesbygd räknas också öar utan fast landförbindelse. Denna glesbygd kan inkludera både landsbygd och tätorter med upp till 3 000 invånare. Tätorterna rymmer på detta sätt 76 procent av befolkningen, tätortsnära landsbygd 22 procent och glesbygd bara 2 procent.

Det finns därtill stora skillnader mellan olika gles- och landsbygder beroende på var de är belägna i landet. Det kan ur vissa aspekter, till exempel då man vill beskriva befolknings- och serviceutveckling, vara bättre att göra en regionalpolitisk indelning. Glesbygdsverket delar in landet i fyra regioner, storstadsregioner, skogslänens inland, skogslänen övrigt samt övriga Sverige. Andra gånger kan det vara mer befogat att dela landet i lokala arbetsmarknadsregioner, så kallade LA-regioner. Den senare är den indelning som används i den regionala utvecklingspolitiken (NUTEK, 1998). Man utgår då från pendelavstånd inom en viss arbetsmarknadsregion.

Länsstyrelserna utgår från riktlinjerna i förordningen om landsbygdsstöd, som tolkas olika av varje länsstyrelse. Ett glesbygdsområde är ett stort sammanhängande område med gles bebyggelse och långa avstånd till större orter, sysselsättning och service och omfattar 9 procent av Sveriges befolkning. Ett landsbygdsområde är ett område med liknande förhållanden som glesbygd men med kortare avstånd till större orter och service, vilket utgör cirka 20 procent. Resterande 71 procent är övrigt, som omfattar olika stora tätorter.

Svenska Kommunförbundet delar in landets kommuner i nio olika klasser. Två av dem består av glesbygds- respektive landsbygdskommuner. Indelningen grundas på ett antal invånare per kvadratkilometer. Eftersom även tätorter ingår i underlaget blir värdena ett genomsnitt för hela kommunen. En glesbygdskommun har mindre än 20 000 invånare och har mindre än 5 invånare per kvadratkilometer. En landsbygdskommun har mer än 30 procent av befolkningen boende utanför tätorter och mer än 6,4 procent av befolkningen är sysselsatt inom jord- och skogssektorn. Enligt dessa definitioner bor 2,4 procent av Sveriges befolkning i 29 glesbygdskommuner och 4,2 procent i 30 landsbygdskommuner. De resterande 93 procenten

bor i storstad, förortskommun, större stad, medelstor stad, industrikommun, övrig större och övrig mindre kommun. Syftet med indelningen är bland annat att kunna göra jämförelser mellan kommuner som ser mycket olika ut. Svenska Kommunförbundet har även kategoriserat kommunerna.

Tyvärr finns det ingen fördelning av befolkningen med avseende på hur långt de har till närmaste högskola eller universitet. Avståndet kan skilja tämligen mycket mellan individer inom samma kommun, landsbygd eller glesbygd. Till det kommer tillgång på fysiska kommunikationsmöjligheter och den relativa uppfattningen om vad som är ett långt avstånd. Meningen om det senare skiljer sig utan tvivel mellan boende i Norrlands inland och de i södra Sveriges landsbygdskommuner. Indelningen av kommuner på olika H-regioner beskriver i viss grad avstånd till högskola och universitet, däremot kan benämningarna av dem tyckas olyckliga. Till exempel är Habo och Mullsjö 'Större städer' medan städerna Värnamo, Vetlanda och Tranås är 'Mellanbygder' (se bilaga 2).

Utbildningsbenägenhet är kommunbundet

I slutet av 1990-talet har det ägt rum en regional utjämning av högskolenybörjare i förhållande till befolkningen i studieaktiva åldrar som tidigare inte har varit registrerade i grundläggande högskoleutbildning. Utjämningen var ganska marginell på lokal arbetsmarknadsnivå och något större på kommunnivå. Utjämningen förefaller vara ett resultat av den ökade tillgängligheten till högre utbildning (Wikhall, 2001). Men det finns fortfarande kvar stora skillnader beroende på var man bor.

Det är betydande skillnader i andel högskoleutbildade och benägenhet att söka högre utbildning mellan olika kommuner i landet. Högst *andel högutbildade* (minst treårig eftergymnasial utbildning) återfinns i kommuner runt Stockholm, såsom Danderyd (52 %), Lidingö (39 %), Täby (35 %), Solna (29 %) samt i universitetskommuner som Lund (48 %), Uppsala (45 %), Stockholm (31 %) och Umeå (29 %). Riksgenomsnittet ligger på 18 procent. Lägst andel högutbildade återfinns i Hällefors med 5 procent. Ungefär hälften av landets kommuner har en andel högutbildade som kommer upp till högst 10 procent. Detta gäller kommuner som ligger relativt långt från högskola och universitet och är glest befolkade (SCB, 2002c). Utbildningsnivåerna i gles- och landsbygder är allttjämt låga och

lägre än i tätorterna, särskilt bland de yngre. Det finns alltså en risk att utbildningsgapet på sikt ökar. Det förstärks dessutom av att de mest studiebenägna ungdomarna flyttar till regioner som redan har hög andel högskoleutbildade (Glesbygdsverket, 2003a).

Vad kan man vänta sig inom en snar framtid då det gäller befolkningens utbildning på högre nivå i kommunerna? Till viss del kan man gissa det med utgångspunkt varifrån de *sökande till högre utbildning* kommer idag. Det är 5,5 procent av befolkningen i hela riket som idag studerar på högskolenivå. Flest andel studerande har Lund med 19,9 procent som bedriver högskolestudier. Umeå (16,7 %), Uppsala (13,3 %) och Linköping (12,1 %) är också kommuner som har en hög andel högskolestuderande skrivna i kommunen. De är alla kommuner som kan beskrivas som typiska universitetsstäder. En kontrast till dessa kommuner är Haparanda, som har den lägsta andelen högskolestuderande, 1,4 procent. Sedan kommer ett tjugotal kommuner, som alla har mindre än 2 procent av invånarna i högskolestudier. Förhållandevis många av dessa kommuner finns i den södra delen av Sverige, såsom Degerfors, Gnosjö, Laxå, Gislaved, Dals Ed, Munkfors, Åtvidaberg, Askersund, Bjuv, Markaryd och Karlskoga (SCB, 2002d).

Dessa siffror ger en något orättvis bild av hur olika kommuninvånares utbildningsbenägenhet verkligen ser ut. Många studenter bor inte kvar på hemorten. De flyttar till den kommun där de studerar, särskilt den grupp som sökt till utbildningar, som ligger långt från hemorten. Det är ofta prestigefyllda utbildningar, utbildningar som bara finns på vissa universitet eller högskolor. De studerande skall mantalsskriva sig på studieorten. Det förklarar en del av de höga siffror, som kännetecknar universitetsorter som Lund, Uppsala, Umeå och Linköping. Av samma skäl får naturligtvis de hemkommuner som de studerande flyttar från en lägre andel av invånare som studerar på högskolenivå.

När man mäter övergången till högskola är det två mått som brukar användas, övergångsfrekvens och rekryteringstäthet. *Övergångsfrekvensen* är andelen av alla elever, folkbokförda i kommunen, med slutbetyg från gymnasieskolan och som börjat studera inom tre år. År 1999 var det nio kommuner som hade en övergångsfrekvens på 50 procent eller mer. I topp låg Lund med 62 procent. Samtidigt var det 72 kommuner som inte nådde upp till en tjugoprocentig nivå. Allra lägst övergångsfrekvens hade Älvdalen och Ragunda kommuner med 11 respektive 12 procent. Fyra år senare hade övergångsfrekvenserna ökat över lag. Det var 25 kommuner

som hade nått upp till minst 50 procent. Nu låg Danderyd (69 %) med flest övergångar till högskolestudier. Bergs kommun hade lägst andel med 20 procent och 28 kommuner nådde inte upp till 30 procent (Skolverket, 2003). Det kan konstateras att övergångsfrekvensen i glesbygdskommuner ligger på en avsevärt lägre nivå än i tätortskommuner. Det skiljer i snitt mer än tio procentenheter. Skillnaderna är även stora mellan kvinnor och män. Kvinnorna ligger ungefär tio procentenheter högre än männen. Det gäller i alla regioner och kommuntyper (Glesbygdsverket, 2003a).

Tyvär har även dessa siffror sina brister, då man inte får med de äldre som börjar studera på högskolenivå, särskilt inte de med något äldre gymnasieutbildning. Det återger i huvudsak de yngres benägenhet till högre studier. I kommuner med många äldre högskolestuderande, som kompetensutbildar sig, blir måttet missvisande och det är en relativt stor grupp. Det gör att de flesta kommuner har en högre andel högskolestuderande än vad övergångsfrekvensen utvisar. Det gäller i synnerhet kommuner som ligger långt från universitet och högskola, det vill säga glesbygdskommunerna och många av landsortskommunerna.

Rekryteringstäthet anger antalet högskolenybörjare per 1 000 invånare under ett läsår från en viss kommun dividerat med befolkningen i åldern 18-64 år vid motsvarande årsskifte och som tidigare inte varit registrerade i grundläggande högskoleutbildning. Denna siffra är emellertid känsligt för en sned åldersstruktur i en kommun. Då högskolestuderande är flest i åldern 18-25 år kommer även rekryteringstätheten att påverkas i negativ riktning i kommuner med en äldre befolkning, vilket är fallet i glesbygdskommunerna. Därför är måttet mest rättvist att användas på äldre högskolenybörjare (25-64 år). Då kan konstateras att andelen högskolenybörjare är något högre i glesbygdskommuner än i tätortsnära landsbygdskommuner och tätortskommuner (Glesbygdsverket, 2003a). En bidragande orsak till detta är exakt denna studies utgångspunkt; att det alltså finns färre högskoleutbildade i dessa kommuner och relativt fler som därför kan ta steget in i högskolan. Rekryteringstätheten och övergångsfrekvensen, framförallt i små kommuner, kan förväntas uppvisa betydande årliga variationer, vilket beror på att antalet som börjar studera är lågt och några fler eller färre individer påverkar siffrorna kraftigt (Wikhall, 2001).

Studerande är en tämligen rörlig grupp av individer. De flyttar ofta till studieorten under studiernas gång och många av dem flyttar från studieorten, då de är klara med sina studier. Naturligtvis önskar många högskoleorter

att de studerande skall stanna och arbeta i regionen. Men glesbygdskommunerna är än mer angelägna att få tillbaka de studerande som utbildat sig på annan ort än hemorten. Även om gles- och landsbygd aldrig får en så mångsidig arbetsmarknad som till exempel Stockholmsregionen krävs det ändå högskoleutbildade i många arbeten även där. Andelen studerande som stannar kvar i högskoleregionen efter studierna, i bemärkelsen att de arbetar där efter examina, är störst i Stockholmsregionen. Det finns en relativt stark positiv samvariation mellan lokal arbetsmarknad och benägenheten att stanna kvar. Andelen ”stannare” beror också på antalet som examineras i förhållande till antalet arbetstillfällen som bjuds. Universitetsorter som Uppsala, Umeå, och Linköping kännetecknas av ett stort utbud av högskolestuderande, men med förhållandevis lägre antal arbetstillfällen. Där är antalet stannare lägre (Wikhall, 2001).

Det är dock inte så att alla flyttar tillbaka till sin hemkommun. Glesbygdsverket (2003c) har gjort en kartläggning över hur många som flyttar tillbaka till eller är kvar i hemlandet efter avslutade högskolestudier. Siffrorna anger studerande examinerade från högskolans grundutbildning år 1997 till år 2000 fördelade på rekryteringskommun och boendekommun, som återkommer eller bor kvar efter avslutade studier. Det är ungefär en tredjedel av studerande från gles- och landsbygdskommuner som återkommer till eller är kvar i sin hemkommun efter examen. Det är dock stora skillnader mellan olika kommuner. Lägst andel har Oxelösund (14 %), Högsby (15 %) och Sotenäs (15 %). Högst andel har Stockholm (70 %), Göteborg (60 %) och Malmö (60 %). Genomsnittet för hela riket ligger på 42 procent. Det är generellt fler kvinnor än män som återvänder till eller är kvar i hemkommunen efter examen (Glesbygdsverket, 2003a).

Glesbygdsverket (2003a) poängterar att för att den regionala utvecklingspolitiken skall fungera i framtiden skall det finnas fungerande och hållbara lokala arbetsmarknadsregioner med en god servicenivå i alla delar av landet. Utbildning har nära koppling till arbetsmarknad och näringsliv. Frågan om tillgänglighet till utbildning blir central i detta sammanhang.

Vi kan konstatera att gles- och landsbygdsbefolkning har lägre utbildningsnivåer och att relativt låga andelar går vidare till högre studier. Skillnaderna mellan tätorterna och landsbygden minskar när det gäller andelen människor med enbart grundskoleutbildning, men samtidigt ökar skillnaden när det gäller andelen yngre som går vidare till högre utbildning. Det finns alltså en risk att utbildningsgapet ökar (Glesbygdsverket, 2003a, s. 55).

Kapitel 3

Studiens syfte med frågeställningar

Det övergripande syftet med undersökningen är att klarlägga faktorer som stödjer en jämnare utbildningsnivå mellan olika delar av Sverige. Det har, i och med fokus på livslångt lärande och mer flexibla distributionsformer, skett en förskjutning från utbildningsanordnarna till den eller de som skall lära. Wikhall (2001) som studerat effekter av den högre utbildningens tillväxt och spridning påpekar att ju fler individer som påbörjar och genomgår högre utbildning, desto viktigare blir det att studera betydelsen av sociala och fysiska avstånd inom utbildningssystemet, liksom andra mekanismer som är av betydelse för individens val av utbildning.

När det gäller tillgänglighet till studier så avser begreppet mer än den geografiska aspekten. Tillgänglighet innefattar även socioekonomisk och kulturell närhet eller avstånd. Det är faktorer som kan vara hinder eller gynna för fortsatta studier. Den socioekonomiska aspekten avser det faktum att familjebakgrund eller bostadsort har visat sig ha stor betydelse vid valet att studera vidare. Utbildningsnivån i kommunerna styrs alltså bland annat av tillgänglighet i en vidare bemärkelse, men även av såväl de unga som de äldre invånarnas utbildningsaspiration och attityder till utbildning.

Först skall en beskrivning presenteras av skillnader mellan ungdomar i olika boenderegioner och åldersgrupper med avseende på kön, social bakgrund, begåvning, utbildningsaspiration, gymnasieutbildning och gymnasiebetyg.

Därpå skall analyser genomföras i syfte att ta reda på vad de olika faktorerna ovan betyder vid utbildningskarriär på högskolenivå:

- Vilka faktorer betyder mest i valet mellan att studera eller att avstå studera på högskolenivå?
- Är det skillnad mellan ungdomar som bor i glesbygd och de i mer tätbefolkade regioner?
- Är det skillnader mellan olika årgångar av ungdomar?

För att få svar på dessa frågor kommer analyser att genomföras med hjälp av loglinjär modellanalys. De olika förutsättningarna kan därvid konstanthållas för att se om ungdomar med samma bakgrund, men boende i glesbygd eller mer tätbefolkade regioner, agerar på samma sätt i valet mellan att studera eller inte studera på högskolenivå.

Kapitel 4

Undersökningsmaterial

Sedan början av 1960-talet har Statistiska centralbyrån i samverkan med olika forskningsinstitutioner genomfört uppföljningsundersökningar inom skolväsendet. Undersökningarna har skett inom ramen för ”Utvärdering genom uppföljning” - UGU-projektet (Härnqvist, 1998). Uppgifterna som samlats in är av två olika slag, administrativa och enkätuppgifter, som insamlas från elever och deras målsmän. Skoladministrativa data har årligen kompletterats så länge eleverna befinner sig inom det allmänna skolväsendet. Undersökningarna genomförs var femte år på de skolelever, som då befinner sig i grundskolans sjätte årskurs. Ur dessa populationer har dragits fem- eller tioprocentiga riksrepresentativa tvástegsurval (stratifiering av kommuner, därpå sampling av hela klasser). För en ingående beskrivning av urvalsförfarande och materialinsamlingar hänvisas till Härnqvist (1998).

Uppgifter om samma individer finns insamlat av Statistiska centralbyrån (SCB). Det är uppgifter om bostadsort för tiden då de slutade grundskola och gymnasiet, om de påbörjat högskolestudier eller inte, år då de i så fall påbörjade högskolestudier, föräldrarnas socioekonomiska situation (SEI-kod). Dessa uppgifter kan sammanläggas med de uppgifter som finns i UGU-projektets databank. Den studie som skall genomföras har sin grund i den fjärde, femte och sjätte kohorten som har samlats in av UGU-projektet.

Stickproven

Stickprovet består av tre kohorter av individer. Individerna som ingår i respektive kohort är till största delen födda åren 1972, 1977 och 1982 och genomfördes då eleverna gick i årskurs sex, det vill säga år 1985, 1990 och 1995.

Stickproven är olika stora då nummer ett och tre är tioprocentiga riksrepresentativa stickprov, medan nummer två är ett femprocentigt, av elever

som gick i årskurs sex. Sammanlagt består stickproven av 21 779 individer. Fördelning av kön och av individer i stickproven ses i tabell 4.1. Det är något fler män än kvinnor i alla tre stickproven.

Tabell 4.1. Antal individer i de tre stickproven samt andel kvinnor.

Stickprovsummer	Födelseår	Antal	Procent	Varav kvinnor (%)
1	1972	9 005	41,3	48,5
2	1977	4 293	19,7	48,6
3	1982	8 481	38,9	49,1
Totalt		21 779		48,8

Social bakgrund

Mått på ungdomarnas sociala bakgrund utgörs av SEI-koder. Dessa koder har grupperats i tre kategorier efter föräldrarnas gemensamma SEI-kod och baseras på positionen hos den förälder som har den starkaste anknytningen till arbetsmarknaden. När båda föräldrarna heltidsarbetar bestäms koden av den som har mer ett kvalificerat yrke enligt SEI-kod. Grundval för kategorisering kan ses i tabell 4.2.

Tabell 4.2. Socialgruppskategorisering.

Kategori	Yrke
1	Högre tjänstemän, ledande befattningar och fria yrkesutövare med akademisk utbildning
2	Tjänstemän på mellannivå, företagare och lantbrukare
3	Facklärd och ej facklärd arbetare, okvalificerade anställningar

Fördelning av socialgruppsindelning i de tre stickproven presenteras i tabell 4.3. Där kan ses att den procentuella fördelningen varierar mellan åren. Det verkar ske en förskjutning uppåt och andelen i grupp ett har ökat undan för undan. Om det beror på en förändring i samhället eller om stickprovet inte till fullo representerar befolkningen för åren skall vara osagt. Enligt SCB (2000) har den sociala bakgrunden under en tioårsperiod förändrats. Andelen tjänstemän på mellannivå har enligt SCB ökat ett par procentenheter medan andelen i andra grupper ändrats marginellt. Den slutsats man kan dra är att en viss social rörlighet har ägt rum (jfr. Boudons sociala positionsteori).

Tabell 4.3. Socialgruppsfördelning i procent i de tre stickproven.

Socialgrupp	1972	1977	1982	Totalt
1	17,5	18,9	21,4	19,4
2	44,7	47,5	43,8	44,9
3	37,8	33,6	34,9	35,8

Begåvning

Ungdomarna fick i årskurs sex genomgå tre begåvningstester. De begåvningstest som använts i studien har utarbetats på institutionen för pedagogik vid Göteborgs universitet. En detaljerad beskrivning av dem ges av Svensson (1964). Testen består av tre delar:

- Motsatser – ett verbalt test
- Plåtvikning – ett spatialt test
- Talserier - ett logiskt induktivt test

De tre deltesten består vardera av 40 uppgifter och man kan maximalt er-hålla 120 poäng, då provresultaten på de tre deltesten slås samman. Relia-bilitetskoefficienten för de sammanlagda testen uppgår till 0,94 (Svensson, 1964). Det är sammanslagna resultat på begåvningstesten, som används i analyserna i den här rapporten. I tabell 4.4 redovisas resultaten på testet för de tre stickproven.

Tabell 4.4. Resultat på de sammanslagna begåvningstesten för de tre stickproven.

Stickprov	1972	1977	1982	Totalt
Medelvärde	70,2	68,3	67,7	68,9
Standardavvikelse	17,7	17,7	17,9	17,8
Maximum	115	110	115	115
Minimum	0	11	5	0

Skillnad i resultat mellan årgångarna är inte stor. Medelvärdet på begåvningstestet sjunker årgång för årgång och eleverna födda år 1972 hade sig-nifikant bättre medelvärde på testet jämfört med årgång 1977 och 1982 (enligt oneway anova).

Utbildningsplaner

Ungdomarna och deras föräldrar har fått frågor om fortsatta utbildningsplaner. Beklagligtvis skiljer sig frågorna åt mellan de olika årgångarna i den information som inhämtades med enkäterna. I de två tidigare fick föräldrarna en fråga om hur lång utbildning de önskade åt sitt barn efter grundskolan. Ett av svarsalternativen var så tilltaget att barnet, för att leva upp till föräldrarnas önskan, torde gå vidare till eftergymnasial utbildning. Denna fråga har inte ställts till föräldrar i den tredje årgången ungdomar. Det var 40 procent av föräldrarna till barn födda 1972 som önskade att deras barn skulle studera vidare. Motsvarande siffra för dem födda fem år senare var 49 procent.

I de två senare årgångarna har en fråga ställts till ungdomarna själva, då de gick i gymnasiet, om de hade för avsikt att studera på högskola eller universitet. Exakt samma fråga har inte de ungdomarna födda 1972 fått ta ställning till i motsvarande ålder. Bland ungdomar födda 1977 hade 47 procent för avsikt att studera på högskola eller universitet. Denna siffra steg till 55 procent bland de ungdomar som var födda 1982. Föräldrarna hade följaktligen högre utbildningsaspiration än ungdomarna själva bland dem födda 1977. Ungdomarna i årgång 1972 fick en fråga i gymnasiet om yrkesplaner. Alla viste inte vad de ville bli, men av dem som angett ett yrke, var det inte fullt 50 procent som hade yrkesaspirationer som torde kräva högskolestudier.

Gymnasieutbildning

De flesta ungdomar går vidare till gymnasieutbildning, men de har valt olika väg genom gymnasiet, en del har avstått helt. Framförallt fullföljer inte alla sin utbildning på gymnasienivå med godkända resultat och får därmed inte allmän behörighet till högskola.

Gymnasieutbildningen har ändrats för individerna under den tioårsperiod som studien omfattar. Därför kan det vara vanskligt att göra en rättvisande jämförelse mellan stickproven från de olika årgångarna. Dels har linje/programindelningen ändrats, dels har ett nytt betygssystem införts. Enligt den senaste gymnasiereformen skall alla gymnasieutbildningar ge grundläggande behörighet till högskola. Men skillnader mellan de olika gymnasieutbildningarna förefaller kvarstå, då flertalet högskoleutbild-

ningar kräver någon form av särskild behörighet, så kallad standardbehörighet. Vilken gymnasiebakgrund ungdomarna har, påverkar med hög sannolikhet deras följande utbildningskarriär. Fortfarande är vissa gymnasieutbildningar mer högskoleförberedande, medan andra är mer yrkesinriktade. I praktiken kommer flertalet elever som gått ett mer yrkesinriktat program i gymnasieskolan att även framdeles behöva komplettera sin utbildning för att kunna gå vidare till högskola. Kompletteringsbehovet har för många ungdomar visat sig vara ett starkt motiv att avstå högre studier, särskilt framträdande är det bland männen (Hammarström, 1996). I tabell 4.5 redovisas vilket gymnasieval ungdomarna i de tre stickproven har. Utbildningarna är indelade i tre kategorier – tre- och fyraåriga teoretiska eller studieförberedande utbildningar, tvååriga eller yrkesförberedande utbildningar samt ingen gymnasieutbildning alls eller en med icke godkänt slutbetyg.

Tabell 4.5. Fördelning av ungdomarnas mer eller mindre teoretiska gymnasieutbildning i de tre stickproven (%).

Gymnasieutbildning	Stickprov	1972	1977	1982	Totalt
Studieförberedande		36,9	36,7	38,0	37,3
Yrkesförberedande		44,6	39,1	25,7	36,1
Ej gymnasieutbildning		18,5	24,2	36,4	26,6

I tabell 4.5 kan man se att andelen som väljer studieförberedande eller längre gymnasieutbildning är tämligen konstant i de tre stickproven. Däremot ökar andelen utan gymnasieutbildning i de senare kohorterna. Mätningarna är gjorda då ungdomarna i de olika stickproven var i tjugosåldern.

Det finns siffror på hur många av ungdomarna i de tre stickproven som har fullföljt en gymnasieutbildning fram till år 2003. Siffrorna blir naturligtvis orättvisa då man jämför de olika årgångarna. De födda 1982 har sin gymnasieutbildning nära i tiden och har inte haft samma tid på sig som de två tidigare årgångarna. De som gör studieuppehåll, avslutar utbildningen eller läser upp sina betyg på Komvux senare kommer inte med i statistiken. Det är i stort sett de ungdomar som har gått den raka vägen genom utbildningen som finns representerade av årgång 1982. Det förklarar diskrepansen mellan de två sista stickproven i tabell 4.6. Vad som är lite märkligt är att det är färre som har avslutat en gymnasieutbildning bland dem som föddes 1972 än bland dem som föddes 1977, trots att de har haft fem år mer på sig att fullfölja utbildningen.

Tabell 4.6. Andel (%) ungdomar med gymnasieutbildning i de tre årgångarna den 31 december 2002.

Stickprov	1972	1977	1982
Gymnasieutbildning	82,2	87,5	63,3
Ej gymnasieutbildning	17,8	12,5	36,4

Andelen utan gymnasieutbildning halverades för de födda 1977 mellan åren 1997 och 2002.

Gymnasiebetyg

En annan viktig faktor för att söka och bli antagen till högre utbildning är gymnasiebetyget. För de här årgångarna av ungdomar sker ett byte från den femgradiga betygsskalan till det betygssystem, där man kan få som mest 20 poäng. De två första årgångarna har så gott som alla betyg efter det gamla systemet, medan den sista årgången har betyg efter det nya. Det gör det lite svårare att göra jämförelser. I tabell 4.7 görs trots det en sammanställning över medelbetygen för grupperna. De ungdomar som inte har en gymnasieutbildning kan följaktligen inte ingå i den redovisningen. Därför har antalet individer sjunkit till i runt tal 16 000.

Tabell 4.7. Betygsjämförelser för de ungdomar med gymnasieutbildning i de tre stickproven.

Betyg	Stickprov	1972	1977	1982
Medelvärde		3,22	3,32	14,03
Standardavvikelse		0,64	0,66	2,90
Medianvärde		3,20	3,30	13,99
Antal studenter		7 334	3 257	5 396

Hemort

Den geografiska indelning som kommer att användas i rapporten grundar sig på SCB's H-regionindelning (SCB, 1998). H-regioner (H = Homogena med avseende på befolkningsunderlaget) är en gruppering av kommuner efter lokalt och regionalt befolkningsunderlag, utmed skalan storstad – glesbygd. Underlaget uppgraderas med några års mellanrum. Den senaste uppgraderades år 2003, dessförinnan gjordes det år 1998. Det finns sju kategorier och hur de definieras kan ses i bilaga 1. Tre utgörs av de tre storstadsregionerna (H1, H8, och H9). Den sjunde är Glesbygden (H6).

Däremellan benämns kategorierna Större städer (H3), Mellanbygden (H4) och Tätbygden (H5). Större städer är inte alltid städer, men kan vara kommuner som ligger nära större städer. Både Mellanbygden och Tätbygden kan utgöras av mindre städer. I bilaga 2 kan man se vilka kommuner som ingår i respektive H-region.

En beskrivning av de sju regionerna med avseende på de faktorer, som är av intresse i den här rapporten, kommer inledningsvis att redovisas i resultatkapitel 5. I tabell 4.8 redovisas antalet invånare i respektive H-region.

Tabell 4.8. Antal invånare i respektive H-region 31 december 2002. Totalt i riket.

H-region	Antal	%
H1 Stockholm mm	1 796 765	20,1
H8 Göteborg mm	856 367	9,6
H9 Malmö mm	532 674	6,0
H3 Större städer	3 220 634	36,0
H4 Mellanbygden	1 634 791	18,3
H5 Tätbygden	464 110	5,2
H6 Glesbygden	435 447	4,9
Totalt	8 940 788	

Fördelning på de olika H-regionerna för de tre årgångarnas stickprov presenteras i tabell 4.9. Det avser vilken plats de ungdomar, som är med i undersökningarna, bodde då de slutade grundskolan.

Tabell 4.9. Antal ungdomar i respektive H-region vid grundskolans slut i tre stickprov.

H-region	1972		1977		1982		Totalt
	Antal	%	Antal	%	Antal	%	
H1 Stockholm mm	875	11	802	22	1 232	14,8	14,6
H8 Göteborg mm	1 029	13	207	5,7	874	10,5	10,6
H9 Malmö mm	463	5,8	142	4	1 250	15	9,3
H3 Större städer	2 669	33,5	1 465	40	3 065	36,8	36
H4 Mellanbygden	2 155	27	763	21	1 175	14	20,5
H5 Tätbygden	492	6,2	176	4,8	429	5,2	5,5
H6 Glesbygden	277	3,5	103	2,8	301	3,6	3,4
Totalt	7 960		4 293		8 481		20 734

Man ser att olika delar av landet inte är lika representerade i de tre åren. Stickproven har spridits över landets kommuner på så sätt att man tagit olika kommuner olika år, förutom att kommunerna Stockholm, Göteborg och Malmö alltid varit företrädda. Det har skett en viss naturlig spridning

till kommuner, som ej var med i stickproven från början, på så sätt att individer har flyttat. Flyttningen har företrädesvis skett inom samma H-region. I landet fanns det 290 kommuner i slutet av år 2002. Av dessa är 284 representerade med ungdomar i de tre stickproven.

Man kan också se i tabell 4.9 att glesbygden är underrepresenterad i alla tre stickproven, om man jämför den procentuella andelen glesbygdsbor som fanns i riket år 2002. Men då skall man ha i åtanke att stickproven utgörs av ungdomar och att glesbygden kännetecknas av en relativt sett äldre population i jämförelse med de i övriga regionerna.

Det är något problematiskt att ange bostadsort för individer, när de söker till högskola, eftersom inte alla i en årgång söker samma år. En del söker direkt efter studentexamen, andra har något eller några års uppehåll, då de gör annat såsom arbetar, åker utomlands, läser upp betyg på Komvux. De kan hinna flytta under tiden, men framförallt börjar inte alla högskolan. För att få ungefär samma utgångspunkt för de individer som skall undersökas och jämföras får man bestämma sig för en tidpunkt, som får stå för bostadsort i studien. En naturlig tidpunkt för boende är då individerna registreras för att ha fullgjort gymnasieutbildningen. Tyvärr får man då bara med dem som har gjort det. De som inte har gymnasieutbildning blir ett i detta sammanhang olämpligt bortfall. Om man inte har studentexamen får en avgörande betydelse för om man börjar läsa på högskolenivå eller inte, oavsett var man bor. Därför har bostadsort vid avslutande av grundskolan i första hand använts i fortsatta analyser. Då kan naturligtvis några ha hunnit flytta till annan ort under de tre till fyra år som förflutit fram till en eventuell studentexamen.

Eftersom bostadsort för individerna i de här stickproven finns vid slutförande av både grundskolan och gymnasieskolan kan man få en korrelationskoefficient på sambandet däremellan. Då det är den geografiska indelningen som är av intresse har sambandet beräknats på den H-region som individerna bor vid de två tidpunkterna. Sambandet redovisas i tabell 4.10. Det är mycket högt, omkring 0,95. Cirka 93 procent av dem bor i samma H-region vid fullgjord gymnasieutbildning som vid avslutade av grundskola. Det är inte troligt att det skulle vara annorlunda för den grupp ungdomar som inte har slutbetyg från gymnasiet.

Tabell 4.10. Sambandet mellan individernas boende vid grundskolans och gymnasieskolans slut i de tre stickproven.

Stickprov	Pearsons korrelation
1972	0,93
1977	0,95
1982	0,96

Högskolestudier

Av de här individerna hade totalt 36 procent påbörjat högskolestudier före år 2003. Givetvis var det olika många i de tre kohorten, då de äldre har haft fler år på sig att söka till högskola. Den andel högskolestuderande av dem som hunnit bli 30 respektive 25 år var större än den som då bara var 20 år. Det fattas 22 procent för att hälften av årgång 1982 skall ha påbörjat högskolestudier före 25 års ålder. De har fem år på sig, fram till år 2007, att uppfylla regeringens mål.

Tabell 4.11. Andel individer i de tre årgångarna som påbörjat en högskoleutbildning före år 2003.

Födelseår	Antal	Procent
1972	3 731	41,4
1977	1 736	40,4
1982	2 364	27,9
Totalt	8 481	36,0

Kapitel 5

Är ungdomar lika i olika delar av Sverige?

För att se om det är skillnader mellan ungdomar i olika delar av landet, kommer jämförelser utföras på de faktorer som presenterades i föregående kapitel. Det kommer att ske för alla tre årgångarna sammanslaget på de faktorer som det är meningsfullt. Betyg och utbildningsaspiration får däremot redovisas för respektive årgång av ungdomar, då mätningarna är av olika slag och inte mäter exakt detsamma. Skillnader mellan regionerna har testats för respektive faktor, antingen med chitvå-test eller med envägs anova, beroende på om det är frekvenser eller medelvärden som jämförs. I tabell 5.1 ses könsfördelningen av ungdomar i de olika typerna av regioner. Det är ingen signifikant skillnad. Den lilla övervikt av män som observeras i stickproven är inte signifikant. Det finns lika många pojkar som flickor.

Tabell 5.1. Andel kvinnor och män i respektive H-region (%),

H-region	Kvinnor	Män
H1 Stockholm mm	49,3	50,7
H8 Göteborg mm	51,0	49,0
H9 Malmö mm	48,2	51,8
H3 Större städer	48,8	51,2
H4 Mellanbygden	46,8	53,2
H5 Tätbygden	49,2	50,8
H6 Glesbygden	49,3	50,7

p=0,061

Social bakgrund

Fördelningen av ungdomarnas sociala bakgrund är inte lika i de olika regionerna. Skillnaderna framträder om man jämför andelarna i grupp ett och grupp tre i tabell 5.2. Tendensen är tydlig. Det är betydligt fler med en högre social bakgrund i Stockholmsregionen än i övriga regioner. Ju mer glesbebyggt och längre ut från tätorterna ungdomarna bor, desto fler har en lägre social bakgrund. Skillnaden är statistiskt säkerställd.

Tabell 5.2. Andel ungdomar fördelat efter social bakgrund i respektive H-region (%),

H-region	Socialgrupp	1	2	3
H1 Stockholm mm		29,8	46,1	24,0
H8 Göteborg mm		23,8	44,0	32,2
H9 Malmö mm		21,1	43,4	35,5
H3 Större städer		18,9	45,6	35,4
H4 Mellanbygden		14,2	44,6	41,2
H5 Tätbygden		14,1	45,2	40,7
H6 Glesbygden		9,3	43,7	47,1

p=0,000

Begåvning

I tabell 5.3 kan man se att det även finns vissa skillnader i resultat på begåvnings testen mellan regioner. Riktningen i skillnaderna är dock inte lika entydig som för den sociala fördelningen. Resultat på begåvnings testen följer alltså med automatik varken regionsindelning eller social bakgrund. Stockholmsregionens ungdomar ligger högst på begåvnings testen. De skiljer sig signifikant från ungdomar i Göteborgs- och Malmö-regionerna, Större städer och Glesbygden. Malmöregionens ungdomar har lägst resultat på begåvnings testen och där är spridningen störst. De skiljer sig signifikant, förutom från Stockholmsungdomarna, även från de i Mellanbygden och Tätbygden.

Tabell 5.3. Ungdomarnas testresultat i respektive H-region,

H-region	Medelvärde	Standardavvikelse
H1 Stockholm mm	70,7	17,7
H8 Göteborg mm	68,9	17,6
H9 Malmö mm	67,4	18,3
H3 Större städer	68,3	17,9
H4 Mellanbygden	69,3	17,4
H5 Tätbygden	69,9	17,3
H6 Glesbygden	68,1	17,9

p=0,000

Utbildningsplaner

Som påpekades i föregående kapitel tar inte enkäterna upp exakt samma frågor från år till år. I de två första kohorterna har en fråga ställts till ungdomarnas föräldrar om deras utbildningsplaner för sina barn. Enkäten be-

svarades då ungdomarna gick i årskurs 6. I de två sista kohorterna ställdes en fråga till ungdomarna själva, då de gick i gymnasiet, om de hade planer på att söka till högskolan. Därför redovisas resultaten av dessa frågor var för sig i tabell 5.4. Det är signifikanta skillnader mellan regionerna både vad beträffar föräldrars önskemål om och ungdomarnas planer på en fortsättning till högre utbildning. Utbildningsaspiration följer indelningen av regioner efter befolkningstäthet på så sätt att ju mer tätbefolkad regionen är desto högre aspiration verkar förekomma bland föräldrar och ungdomar. Ett undantag är Malmöregionen, vars ungdomar har högre utbildningsaspiration än de i Stockholm och Göteborg.

Tabell 5.4. Andel föräldrar med höga utbildningsplaner för sina barn födda 1972/77 och andel ungdomar födda 1977/82 som har planer på högskolestudier fördelat på respektive H-region (%),

H-region	Föräldrars önskemål	Ungdomars planer
H1 Stockholm mm	60	54
H8 Göteborg mm	49	54
H9 Malmö mm	44	62
H3 Större städer	42	50
H4 Mellanbygden	36	49
H5 Tätbygden	36	49
H6 Glesbygden	34	42

p=0,000 p=0,000

Gymnasieutbildning

I tabell 5.5 ses att andelen ungdomar som har en mer teoretisk eller studieförberedande gymnasieutbildning är avgjort störst i Stockholmsregionen. Sedan avtar den andelen med regionsindelning efter befolkningstäthet för att vara lägst i Glesbygden. En avvikelse från den nedåtgående trenden är Tätbygden, vars ungdomar i större utsträckning väljer mer teoretisk gymnasieutbildning än de i Mellanbygden. Ungdomar i de tre storstadsregionerna och Större städer väljer i högre grad studieförberedande gymnasieutbildningar än yrkesförberedande. Tendensen är den motsatta i de mer glesbebyggda regionerna Mellanbygden, Tätbygden och Glesbygden. Där väljer ungdomarna i större utsträckning yrkesförberedande utbildningar. Märkligt nog har Stockholms- och Malmöregionerna en hög andel ungdomar utan gymnasieutbildning. Väljer ungdomarna där inte en studieinriktad gymnasieutbildning, avstår många av dem helt. Det är i dessa regioner vanligare att inte ha en gymnasieutbildning alls, än att välja en yrkesinriktad gymnasieutbildning.

Tabell 5.5. Andel ungdomar fördelat på gymnasieexamen i respektive H-region (%),

H-region	Studieförb.	Yrkesförb.	Ingen
H1 Stockholm mm	45,1	25,7	29,2
H8 Göteborg mm	40,2	31,9	27,9
H9 Malmö mm	38,0	28,1	33,9
H3 Större städer	37,1	35,9	26,9
H4 Mellanbygden	33,6	44,8	21,6
H5 Tätbygden	36,6	40,8	22,5
H6 Glesbygden	31,6	47,0	21,4

p=0,000

Betyg

I tabell 5.6 redovisas ungdomarnas medelbetyg efter avslutad gymnasieutbildning i respektive region indelad efter befolkningstäthet. Det bästa hade varit att kunna slå samman alla årgångarna för att få ett genomsnitt av betygsfördelningen för de olika regionerna precis som har kunnats göra i redovisningen av de variabler som redovisats tidigare. Betygen för de två första årgångarna är relativa betyg för ämnen i en femgradig skala, medan de för årgång 1982 är målrelaterade för kurser som poängberäknas och som maximalt kan nå tjugo poäng. Därför har betygen redovisats för elever födda 1972 och 1977 sammanslagna och för de födda 1982 för sig.

Tabell 5.6. Medelbetyg i respektive H-region för ungdomar födda dels 1972/77, dels 1982.

H-region	1972/77	1982
H1 Stockholm mm	3,36	14,37
H8 Göteborg mm	3,24	14,28
H9 Malmö mm	3,26	14,28
H3 Större städer	3,23	13,85
H4 Mellanbygden	3,23	13,80
H5 Tätbygden	3,27	14,11
H6 Glesbygden	3,23	13,55
Totalt	3,25	14,03

p=0,000 p=0,000

Vad man skall komma ihåg när man jämför betygen är att hänsyn inte tagits till om eleverna har gått en studieförberedande eller en yrkesförberedande gymnasieutbildning. Stockholmsregionens elever når högst medelbetyg. Glesbygdens elever födda 1982 får lägst medelbetyg i gymnasiet,

medan de i de tidigare årgångarna delar sistaplatsen med Större städer och Mellanbygden. För de två första årgångarnas elever särskiljer sig Stockholmsregionen med signifikant högre betyg än de övriga regionerna, fränsett de elever som bor i Tätbygden. Medelbetygen för Tätbygdens elever ligger mittemellan Stockholmsregionens och de övrigas. Även i årgång 1982 utgör Tätbygden en skiljelinje på så sätt att elever i de tre storstadsregionerna har en signifikant skillnad i medelbetyg jämfört med elever i Större städer, Mellan- och Glesbygden.

Högskolestudier

Man kan inte se ett tydligt mönster att påbörja högskolestudier bland ungdomar från olika regioner i Sverige, då man jämför de som är födda år 1972, 1977 respektive 1982. Eftersom informationen i tabell 5.7 är från 31/12 2002, har de båda äldre årgångarna hunnit påbörja högskolestudier i större utsträckning än de födda 1982, drygt 40 procent mot knappt 30 procent. De senare är vid mättillfället endast 20 år. I den äldsta årgången, 1972, skiljer det nio procentenheter i andelen högskolestuderande mellan Stockholm och Glesbygd. Skillnaden mellan resten av regionernas andelar högskolestuderande är inte så stor, de varierar lite runt medeltalet 42 procent. Skillnaderna mellan de olika regionerna är dock inte signifikant säkerställda, då man mäter vad som råder då ungdomarna kommit upp i trettioårsåldern.

Tabell 5.7. Andel ungdomar födda år 1972, 1977 och 1982 som påbörjat högskolestudier fram till år 2003 i respektive H- region (%).

H-region	1972	1977	1982	Totalt
H1 Stockholm mm	44	41	30	37
H8 Göteborg mm	43	32	26	35
H9 Malmö mm	39	42	34	36
H3 Större städer	41	42	28	36
H4 Mellanbygden	43	38	26	37
H5 Tätbygden	43	48	23	36
H6 Glesbygden	35	38	25	31
Totalt	42	41	28	36
	p=0,152	p=0,021	p=0,000	p=0,047

I årgång 1977 är det stor skillnad mellan Tätbygdens och Göteborgsregionens ungdomar. Hela 48 procent av Tätbygdens ungdomar har påbörjat

högskolestudier att jämföra med Göteborgsregionens 32 procent. Resten av regionerna har en andel högskolestuderande runt 40 procent. I den senaste av de här årgångarnas ungdomar har de från Malmöregionen i störst utsträckning, 34 procent, hunnit påbörja högre studier. Ingen av de andra regionerna har en andel som överstige 30 procent. Lägst andelar har landsbygdsungdomarna, de som bor i Tätorten och Glesbygden. Skillnaden mellan regionerna är statistiskt säkerställd.

Andelen ungdomar, som gått till högre studier varierar årgång för årgång i de sju grupperingarna av regioner. Det är först när man slår samman de tre årgångarna av ungdomar som man kan se en viss tendens. Övergångsfrekvenserna är ganska lika mellan sex av de sju regionerna. Den varierar mellan 35 och 37 procent. Från detta skiljer sig Glesbygdens ungdomar, som börjar högskolan i lägre omfattning, 31 procent. Vad man inte får kunskap om, av det här materialet, är ifall skillnaderna blir större eller mindre, om man skulle mäta andelen högskolestuderande då de till exempel nått upp till 40-årsåldern.

Summering ur ett Glesbygdsperspektiv

Könsfördelningen i Glesbygden är som i landet i övrigt, åtminstone om man mäter då de avslutar grundskolan. Den sociala fördelningen är inte som landet i övrigt. Ju mer glesbebyggt och längre ut från tätorterna ungdomarna bor, desto fler kommer från en arbetarbakgrund. Det är en övervikt av befolkningen i Glesbygd som tillhör socialgrupp tre. Glesbygden har den lägsta andelen av sin befolkning i såväl socialgrupp ett som två i jämförelse med landets regioner i övrigt.

Resultat på begåvnings testen följer med automatik varken hemort eller social bakgrund. Skillnaderna är inte så stora mellan de olika regionerna. Jämför man ungdomar i Glesbygd med ungdomar i landet i övrigt (bortsett från de i Stockholmsregionen), finns det inte någon statistisk säkerställd skillnad.

Utbildningsaspiration följer indelningen av regioner efter befolkningstäthet på så sätt att ju mer tätbefolkad regionen är desto högre aspiration verkar förekomma bland föräldrar och ungdomar. Av det följer att ungdomarna i Glesbygd och deras föräldrar har lägst utbildningsaspiration i landet. Det är därför inte överraskande att det är i Glesbygden man har lägst

andel ungdomar med studieförberedande gymnasieutbildning. De väljer dock att genomföra en gymnasieutbildning, men då företrädesvis på mer yrkesinriktade program. Det är inte så många som där helt avstår en gymnasieutbildning som i storstadsregioner och större städer.

Trots att Glesbygdens ungdomar väljer mer yrkesförberedande program får de inte högre betyg. De verkar inte välja strategiskt för att uppnå högre betyg. Ungdomarna i Glesbygd födda 1982 får lägst medelbetyg i gymnasiet i landet, medan de i de två tidigare årgångarna delar sistaplatsen med Större städer och Mellanbygden.

Övergångsfrekvenserna till högskola är ganska lika mellan sex av de sju regionerna. Den varierar mellan 35 och 37 procent. Från detta skiljer sig Glesbygdens ungdomar, som börjar högskolan i lägre omfattning, 31 procent. Man bör ha i åtanke, då man tar ställning till dessa siffror, att de består av individers, i olika åldrar, sammanslagna övergångsfrekvens, nämligen beräknat på dem som är 20, 25 och 30 år.

Kapitel 6

Ungdomars väg till högskolestudier

För att kunna klarlägga vilka faktorer som stödjer en jämnare utbildningsnivå i olika delar av Sverige kommer analyser genomföras dels med bivariata sambandsmått, dels med logistisk regressionsanalys. Syftet är att ta reda på vilka faktorer i ungdomarnas bakgrund som påverkar om de senare återfinns i högskolestudier samt vilka som har störst betydelse och då med avseende på hur Glesbygdens ungdomar agerar i jämförelse med övriga.

Alla faktorer, som ingår i den här studiens analyser, har var och en för sig signifikanta samband med utbildning på högskolenivå, utom den variabel som anger hur tät- eller glesbebyggd kommun ungdomarna bor i, då de slutar grundskolan. Faktorernas bivariata samband med att studera på högskola ses i tabell 6.1. Högst samband har ungdomarnas egna planer på högskolestudier i gymnasiet (0,49), tätt följt av vilken gymnasieutbildning de gått (0,47). Lägst signifikant samband med högre studier har kön. Flickor fortsätter i högre utsträckning än pojkar till högskolestudier. Bostadsort, det vill säga den kommun ungdomarna bor i då de slutat grundskolan har inget samband (0,004) med om de börjar på högskola eller inte.

Tabell 6.1. Olika bakgrundsfaktorerers bivariata samband med högskolestudier. Kendall's tau b.

Variabel	Korrelation
Kön	0,12*
Social bakgrund	0,25*
Begåvningsstest	0,32*
Gymnasieutbildning	0,49*
Gymnasiebetyg (födda 72+77)	0,38*
Gymnasiebetyg (födda 82)	0,38*
Bostadsort	0,004
Föräldrars önskan (födda 72+77)	0,32*
Elevers högskoleplaner (födda 77+82)	0,49*

För att ta reda på vilka av bakgrundsfaktorerna som samvarierar med ungdomarnas bostadsort har de bivariata sambanden även för detta beräknats

och redovisas i tabell 6.2. De högsta sambanden har hemortskommun med föräldrars önskan att deras barn skall studera vidare (0,14) och social bakgrund (0,12). Tydligt är det så att ju mer tätbefolkad en kommun är, desto fler ungdomar bor där som har föräldrar med en högre social bakgrund, vilket i sin tur tycks leda till att dessa föräldrar vill att deras barn skall utbildas sig på högskolenivå. Det omvända gäller för glesbefolkade områden. Där finns färre föräldrar med en tjänstemannabakgrund, vilket resulterar i en lägre grad av utbildningsaspiration.

Tabell 6.2. Olika bakgrundsfaktorerers dikotoma samband med bostadsort. Kendall's tau b.

Variabel	Korrelation
Kön	0,01
Social bakgrund	0,12
Begåvningsstest	0,01
Gymnasieutbildning	0,01
Gymnasiebetyg (födda 72+77)	0,03
Gymnasiebetyg (födda 82)	0,06
Föräldrars aspiration (födda 72+77)	0,14
Högskoleplaner (födda 77+82)	0,05

Att kullkasta en myt ?

För att få en uppfattning om vilken direkteffekt var och en av faktorerna har på högskolevalet, då övriga faktorerna hålls under kontroll, har analys med logistisk regression tillämpats. Då fås varje faktors effekt på utbildningsvalet i samma regressionsanalys (SPSS, 1990). Eftersom sambanden i analysen inte är av linjär natur, används logaritmer av variablerna. Logistisk regression används då man studerar olika bakgrundsfaktorerers påverkan på sannolikheten för att en viss händelse skall inträffa. Analysen förutsätter en dikotom beroendevariabel, vilket faller sig naturligt här. Utbildningsvalet är antingen val av att studera på högskolenivå eller att avstå. B-koefficienten anger effekten eller sannolikheten att välja att studera vidare för varje faktor, då de övriga i analysen hålls under kontroll. B-koefficienten kan tolkas som den ändring i loggodsd som fås av en enhets ändring i en av de oberoende variablerna. Signifikansprövningen av om B-koefficienten har någon effekt på högskolevalet baseras på Wald Chi-square-värden. Vid tolkningen av B-koefficienten används oddskvot för att en händelse skall inträffa. Oddskvot är kvoten mellan två oddsvärden. Ett oddsvärde är i sin tur kvoten mellan sannolikheten för att en händelse skall inträffa och san-

nolikheten för att den inte skall inträffa, då andra i analysen inkluderade faktorer hålls konstanta. Vi får renodlade effekter, direkteffekter, på utbildningsvalet från respektive faktor.

Då betingelserna är olika för ungdomarna beroende på när de gick i skolan, utförs först en analys endast med de variabler som mätts med samma mått för alla ungdomarna i de tre årgångarna, nämligen kön, boenderegion, social bakgrund, begåvningsstest och gymnasiekarriär. Variabeln boenderegion är uppdelad i glesbygdsregion och övriga regioner. Social bakgrund är delad i tre socialgrupper. Gymnasieutbildning utgör de tre utfallen studieförberedande, yrkesförberedande utbildning och ingen gymnasieutbildning alls. Begåvning, som ingår i analysen med respektive ungdoms totalpoäng på de tre testen, har tre utfall, under medianvärdet (1-70), tredje kvartilen (71-82) och fjärde kvartilen (83-120). Oddsvärden presenteras relaterade till oddset för en så kallad basnivå eller en referenspunkt. Referenspunkt för respektive faktor i den här analysen är pojkar, lägst poäng på begåvningsstest, socialgrupp tre, ingen gymnasieutbildning och glesbygdskommuner. Resultatet ses i tabell 6.3. Signifikanta värden anges med asterisk.

Tabell 6.3. Analys av hur olika faktorer påverkar utbildningskarriär på högskolenivå, för individer födda 1972, 1977 och 1982 sammanslaget.

Faktor	B	Wald	Odds
Gymnasieutbildning			
Ingen			1
Yrkesförberedande	0,765	161,6*	2,149
Studieförberedande	2,417	1763,9*	11,215
Poäng på begåvningsstestet			
1-70			1
71-82	0,605	166,4*	1,832
83-120	1,259	659,3*	3,523
Social bakgrund			
Socialgrupp tre			1
Socialgrupp två	0,366	63,8*	1,442
Socialgrupp ett	0,817	210,7*	2,264
Kön			
Pojkar			1
Flickor	0,526	178,5*	1,691
Region			
Glesbygdskommun			1
Ej glesbygdskommun	0,112	1,1	1,118
Constant	-3,111	635,2*	0,045
	Cor. Classific=77 %		100xR2=40 %

Det som mest predicerar att börja studera på högskola är gymnasieutbildning. Oddset för att börja på högskola är drygt elva gånger så högt, om ungdomarna gått ut en studieförberedande gymnasieutbildning än om de inte har en godkänd gymnasieutbildning alls. Oddset sjunker till lite över två, om de har en yrkesförberedande gymnasieutbildning. Förutsatt att de övriga faktorer, som ingår i analysen, hålls konstanta. Höga poäng på begåvningsstesten har också betydelse. Befinner sig de i fjärde kvartilen är oddset drygt 3,5 för att de skall gå vidare till högskolan i jämförelse om de inte nått upp till medianvärdet. Hamnar deras poäng i tredje kvartilen är oddset 1,8. Ju högre social bakgrund desto högre sannolikhet är det att studera vidare. Oddset ökar för varje steg i social bakgrund, med 1,4 respektive 2,3. Det är nästan dubbelt så vanligt (1,7) att flickor i jämförelse med pojkar börjar studera vid lika situation i övrigt. Den enda faktor som ingår i analysen, som inte är signifikant, är boenderegion. Det är ingen skillnad i tendensen att börja studera på högskola om man bor i Glesbygd i jämförelse med övriga regioner i Sverige under lika förhållande på övriga faktorer.

I analysen ovan har kommunerna delats i två utfall, Glesbygdskommuner mot övriga. För att få en mer utförlig jämförelse mellan olika regioner hänvisas till tabell 6.4, där de sju H-regionerna har tagits med i samma analys tillsammans med de faktorer som är med i tabell 6.3. Oddsens i tabellen är kontrollerad för kön, social bakgrund, begåvning och gymnasieutbildning. Signifikanta värden anges med asterisk.

Tabell 6.4. Ungdomars benägenhet att börja på högskolan för årgångarna 1972, 1977 och 1982 sammantaget i olika H-regioner. Oddsvärden.

H-region	Oddsvärden
Stockholmsregionen	0,876
Göteborgsregionen	0,903
Malmöregionen	1,220
Större städer	1,114
Mellanbygden	1,332*
Tätbygden	1,170
Glesbygden	1

Cor. Classific=77 % 100xR2=40 %

Som ses i tabell 6.4 är skillnaderna mellan regionerna inte stora för ungdomar med samma kön, social bakgrund, begåvning och gymnasieutbildning. Det är ett oddsvärde som är signifikant. Ungdomar i Mellanbygden börjar drygt 1,3 gånger så ofta en högskoleutbildning i jämförelse med

ungdomarna i Glesbygden under ovan konstanthållna villkor. Oddsvärdena som inte är signifikanta pendlar omkring 1 i tabellen ovan. Vad betyder då att oddset kryper under 1? Hade oddsvärdena för Stockholms- och Göteborgsregionerna varit signifikanta så hade sannolikheten för att studera på högskola varit större för glesbygdsungdomarna än för ungdomarna i de båda andra regionerna. Nu var inte oddsvärdena signifikanta, utan man får dra slutsatsen att skillnaderna mellan regionerna är en slumpskillnad.

Enbart de fem faktorer, som tagits med i analysen i tabell 6.4, förklarar hela 40 procent av skillnaderna. Men det finns utan tvivel andra faktorer, som också skulle kunna bidra till att förklara varför man påbörjar eller avstår en högskoleutbildning. För att dels se om det är skillnader mellan årgångarna, dels se om andra faktorer som är tillgängliga, skall mer omfattande analyser utföras, årgång för årgång. Regressionsanalyserna har delats upp i tre, eftersom de variabler som ingår i analyserna dels inte har mätts på samma sätt för de olika åren, dels har de som är födda 1982 inte haft mer än ett par år på sig att söka till högskoleutbildning.

I tabell 6.5 redovisas samma analys för enbart den äldsta årgången, men med ytterligare två faktorer nämligen gymnasiebetyg och föräldrarnas önskemål om en framtida högskoleutbildning för deras barn.

Storleken på oddsvärdena indikerar vilka faktorer som betyder mest för att fortsätta till en högskoleutbildning. Alla faktorer i analysen har signifikant renodlade effekter på utbildningsvalet utom boenderegion. I tabell 6.5 ser man att oddset är drygt sex gånger högre (6,375) att välja att utbilda sig på högskolenivå, då ungdomarna har valt en studieförberedande gymnasieutbildning jämfört med om de har en yrkesförberedande utbildning med kontroll för övriga variabler. Eftersom gymnasiebetyg ingår i analysen kommer inte de ungdomar med, som inte har utbildning på gymnasienivå. Man ser även att oddset för gymnasiebetyg över medianvärdet för sin årgång är högt, drygt 3,3. Det som är intressant att lägga märke till är att det inte är någon skillnad mellan ungdomar i glesbygdskommuner och kommuner i de andra regionerna av årgång 1972 i att söka till högskola. Ungdomarna var drygt 30 år då utdrag ur högskoleregistret gjordes. De här sju faktorerna förklarar 45 procent av skillnaderna i att börja studera på högskolenivå.

Tabell 6.5. Analys av hur olika faktorer påverkar utbildningskarriär på högskolenivå, för individer födda 1972.

Faktor	B	Wald	Odds
Gymnasieutbildning			
Yrkesförberedande			1
Studieförberedande	1,853	468,2*	6,375
Poäng på begåvningsstestet			
1-70			1
71-82	0,352	14,1*	1,422
83-120	0,862	71,6*	2,367
Gymnasiebetyg			
Under medianvärdet			1
Över medianvärdet	1,206	222,4*	3,339
Föräldrars utbildningsplan för sitt barn			
Planer om högskoleutbildning			1
Ej planer om högskoleutbildning	0,493	33,7*	1,638
Social bakgrund			
Socialgrupp tre			1
Socialgrupp två	0,290	10,4*	1,337
Socialgrupp ett	0,491	16,4*	1,633
Kön			
Pojkar			1
Flickor	0,360	21,1*	1,434
Region			
Glesbygdskommun			1
Ej glesbygdskommun	0,391	3,1	1,479
Constant	-2,872	145,6*	0,057
	Cor. Classific=77 %		100xR ² =45 %

Samma analys görs för ungdomar födda 1977, men med tillägg av en faktor, utbildningsplaner. Ungdomar tillfrågades i gymnasiet om de hade för avsikt att söka till högskola de närmaste åren efter att de avslutat gymnasiet. I tabell 6.7 ses att bland 1977 års årgång ungdomar är det fortfarande gymnasieutbildningen som har störst betydelse. Oddsens för en ungdom som har en studieförberedande gymnasieutbildning att börja på högskolan är 5,6 gånger större än för en ungdom med en yrkesförberedande gymnasieutbildning. Nästan lika stor betydelse har ungdomarnas egna utbildningsplaner så som de ser ut under gymnasietiden. Sannolikheten för att studera på högskola är ungefär 5,3 gånger större för de med uttalade planer på högskolestudier än för de som inte uttryckt sådana. Däremot är inte föräldrarnas utbildningsplaner av samma vikt för den här generationen ungdomar. Ungdomarna börjar i samma omfattning på högskolan oav-

sett vad föräldrarna har haft för utbildningsplaner för dem. Inte heller fås en signifikant skillnad mellan ungdomar i socialgrupp tre och socialgrupp två. De börjar i lika hög eller liten grad en högskoleutbildning. Precis som i föregående analys är det inte heller i denna en signifikant skillnad i faktorn Region. Det är egalt var de bor, då de går ur grundskolan, om de vid cirka 25 års ålder skall ha börjat studera på högskolan eller inte. För de här ungdomarna, födda 1977, har åtta faktorer kunnat tas med i analysen och därmed har förklaringsvärdet ökat till hela 60 procent.

Tabell 6.6. Analys av hur olika faktorer påverkar utbildningskarriär på högskolenivå, för individer födda 1977.

Faktor	B	Wald	Odds
Gymnasieutbildning			
Yrkesförberedande			1
Studieförberedande	1,726	111,3*	5,620
Ungdomarna utbildningsplaner			
Inga planer på högskola			1
Planerar söka högskola	1,660	121,6*	5,259
Poäng på begåvningsstestet			
1-70			1
71-82	0,410	5,5*	1,507
83-120	0,798	16,8*	2,221
Gymnasiebetyg			
Under medianvärdet			1
Över medianvärdet	1,397	81,5*	4,043
Föräldrars utbildningsplan för sitt barn			
Planer om högre utbildning			1
Ej planer om högre utbildning	0,273	2,9	1,314
Social bakgrund			
Socialgrupp tre			1
Socialgrupp två	0,059	0,1	1,061
Socialgrupp ett	0,674	9,0*	1,962
Kön			
Pojkar			1
Flickor	0,509	11,3*	1,664
Region			
Glesbygdskommun			1
Ej glesbygdskommun	-0,369	0,7	0,692
Constant	-2,945	38,1*	0,053
		Cor. Classific=84 %	100xR2=60%

Det återstår att se om resultatet blir likartat för den yngsta ungdomsgruppen, de födda 1982. Det är den årgång som inte haft mer än några år på sig att börja på högskolan efter avslutad gymnasieutbildning. I tabell 6.7 redovisas resultatet av den analysen. Där ser man att ungdomarnas egna högskoleplaner i gymnasiet har störst betydelse. Det gäller de ungdomar som går direkt till högskolan från gymnasiet eller har högst ett par års uppehåll mellan studierna. Det är drygt fyra och en halv gång fler av dem som redan i gymnasiet säger sig veta att de skall söka till högskola som sedan strax sätter det i verket i jämförelse med dem som inte har uttalat dessa planer. Nästan lika betydelsefullt är deras val av gymnasieutbildning. Oddset är 3,3 om de gått en studieförberedande gymnasieutbildning. Likaså har gymnasiebetyget stor betydelse. Oddset för att börja högskola är nästan tre om deras medelbetyg ligger i den övre halvan i betygsfördelningen.

Tabell 6.7. Analys av hur olika faktorer påverkar utbildningskarriär på högskolenivå, för individer födda 1982.

Faktor	B	Wald	Odds
Gymnasieutbildning			
Yrkesförberedande			1
Studieförberedande	1,207	149,4*	3,344
Ungdomarna utbildningsplaner			
Inga planer på högskola			1
Planerar söka högskola	1,517	222,5*	4,557
Poäng på begåvningstestet			
1-70			1
71-82	0,227	4,6*	1,254
83-120	0,509	21,8*	1,664
Gymnasiebetyg			
Under medianvärdet			1
Över medianvärdet	1,021	119,9*	2,776
Social bakgrund			
Socialgrupp tre			1
Socialgrupp två	0,221	4,0	1,235
Socialgrupp ett	0,438	12,7*	1,550
Kön			
Pojkar			1
Flickor	0,193	4,8*	1,213
Region			
Glesbygdskommun			1
Ej glesbygdskommun	-0,053	0,1	0,948
Constant	-3,216	157,8*	0,040
		Cor. Classific=75 %	100xR2=41 %

Det är två av faktorerna som inte är signifikanta. Det är inte heller i denna analys någon skillnad om ungdomarna kommer från socialgrupp tre eller två och fortfarande är faktorn boendeort inte signifikant. Det är ingen skillnad beroende på var de bor bland dem som ganska omgående läser vidare, förutsatt att övriga faktorer ingående i analysen är lika. Skillnaden är liten, men dock signifikant, mellan pojkar och flickor vid lika på andra faktorer i tendens att söka till högskola bland dem som tämligen snabbt har gjort verklighet av sina utbildningsplaner.

Kommer ungdomarna från akademikerhem och redan i gymnasiet är på det klara med att de skall läsa vidare så återfinns de i hög grad i högskolan redan några år efter avslutade gymnasiestudier. Detta gäller oavsett var i landet de bor.

Summering ur ett Glesbygdsperspektiv

Olika faktorerers betydelse för ett resultat kan prövas på olika sätt. I den här studien har det gjorts dels med ett bivariat sambandsmått, Kendell's tau b, dels med logistisk regression. I det förra fallet får man var och en av faktorernas samband med utbildning på högskolenivå utan hänsyn till att andra faktorer kan påverka valet. Med logistisk regressionsanalys prövas alla faktorer av intresse i studien samtidigt. Då får man var och ens påverkan på utfallet med kontroll av de övriga. Naturligtvis har det betydelse för resultatet vilka faktorer som tas med i den analysen. Här har innefattats stabila faktorer, som historiskt och teoretiskt varit betydande i sammanhanget; kön, social bakgrund, boendeort, begåvning, gymnasieutbildning och gymnasiebetyg. Till dessa har tillförts en mer uttalad personlig faktor, utbildningsaspiration. Samtliga analyser har haft höga förklaringsvärden.

Alla faktorer, utom boendeort, har ett signifikant samband med val av att studera på högskolenivå. Detta då de tre årgångarna av ungdomar, de födda 1972, 1977 och 1982, slås samman i samma analys. Högst samband har det som ligger närmast i tiden för ett eventuellt sökande till högskola, nämligen ungdomarnas val av gymnasieutbildning och deras uttalande om framtida utbildningsplaner. Det fås däremot inget signifikant samband mellan boenderegion och högskolestudier.

I stort sett erhålls samma resultat då man prövar alla faktorer i samma analys med hjälp av logistisk regressionsanalys. Skillnaderna mellan ungdomar

vid lika familje- och utbildningsbakgrund i olika tätt bebodda kommuner är så små att de inte är signifikanta. Även här är det deras gymnasieutbildning som har stor betydelse, men så har även resultatet på de begåvnings-test som genomfördes då de var i trettonårsåldern. Detta gäller såväl pojkar som flickor i olika delar av landet.

För att få med gymnasiebetygets och utbildningsaspirationens betydelse samt för att se om de olika årgångarna skiljer sig åt på något sätt har varje årsgrupp analyserats var för sig. Tendensen är likartad de olika åren. Ungdomarnas gymnasieutbildning och deras utbildningsaspiration har störst vikt, men även deras betyg i gymnasiet bidrar till att förklara varför de återfinns i högskolestudier. Var de bor, med avseende på om det är i Glesbygd eller i mer tätbefolkade områden, spelar däremot inte någon roll, under annars jämförbara förhållanden. En antydning till förklaring kan fås i tabell 6.2, där man ser att med boendekommun följer den sociala strukturen och därmed även utbildningsaspiration vad beträffar gymnasieutbildning och planer på en högskoleutbildning. Högskolan kan sägas ha en social snedrekrytering i dubbel bemärkelse med hänsyn till ungdomar från Glesbygden. Ungdomar från arbetarhem söker i mindre omfattning till högskolan i jämförelse med dem från tjänstemannahem, särskilt dem med akademikerhem, och Glesbygdskommunerna har i högre omfattning ungdomar från hem med arbetarbakgrund i jämförelse med övriga mer tätbefolkade kommuner.

Kapitel 7

Sammanfattande diskussion

Vilken gymnasieutbildning ungdomarna gått och deras egna utbildningsplaner betyder mest i valet mellan att studera eller avstå studier på högskolenivå. Givetvis har även deras begåvningsmässiga förutsättningar och de betyg de erhåller betydelse för om de återfinns i högskolestudier eller inte. Alla dessa faktorer har starka samband med ungdomarnas sociala bakgrund. Det är tidigare fastlagt att den sociala bakgrunden verkar indirekt på dessa faktorer (Hammarström, 1996). Det är också sedan tidigare belagt att flickor söker i högre grad än pojkar till utbildning och det gäller även utbildning på högskolenivå. I detta skiljer sig inte den här undersökningen från tidigare.

Citatet av Berggren (2004) som inleder rapporten föranleddes av en artikel i Dagens Nyheter (Jällhage, 2004) om något som upplevs som ett glesbygdsproblem. Där hävdas att machokulturen blir glesbygdens problem. Man ser att ett gap mellan könen öppnar sig i glesbygden. Flickorna i Jokkmokk stressar ihjäl sig för att få bra betyg. De drömmer om att kunna flytta från orten och utbilda sig i toppyrken. De vill se sig om i världen. Pojkarna oroar sig inte nämnvärt. De lever i en skyddad, trygg tillvaro där framför allt skotrar, datorer, fiske och jakt går före skolböckerna. Detta har lett till att betygsskillnaderna i Jokkmokk mellan flickorna och pojkarna är större än i landet i övrigt. Det förklaras av att flickorna inte kan se några förebilder i glesbygden. Pojkarna däremot tror att de kan gå i pappas fotspår.

Är det då en myt att glesbygdens ungdomar inte söker till högskola i samma utsträckning som ungdomar i övriga Sverige? Svaret får bli både ja och nej.

Ja, det är en myt, därför att vid samma utgångspunkter i form av traditionella bakgrundsfaktorer, som förklarar utbildningskarriär, finns ingen skillnad. Med lika hembakgrund, begåvningsförutsättning, gymnasieutbildning och betyg, påbörjar glesbygdens ungdomar i samma utsträckning som övriga ungdomar i landet en högskoleutbildning. Det gäller både för pojkar och för flickor. Den skillnad mellan könen som förekommer i Jokk-

mokk finns även i landet i övrigt, kanske inte så påtagligt och accentuerat som där. Även då de bakgrundsfaktorer som ingår i analyserna i den här studien var för sig kopplas till högskolevalet, det bivariata sambandet, är det inga skillnader mellan ungdomar i olika delar av landet (se tabell 6.1). På det sättet är inte glesbygdsungdomarnas *väg* till högskolan annorlunda i jämförelse med övriga ungdomars.

Nej, det är ingen myt. *Procentuellt* är det färre högskolestuderande i Glesbygden, vilket kan ses i tabell 5.7. Det är ingen myt, därför att glesbygden i sig skiljer sig från landet i övrigt. Det har nog inte så mycket med det geografiska avståndet till högskola och andra utbildningsinstitutioner att göra som det strukturella utgångsläget, glesbygdens invånare och deras kulturella tradition. Grundförutsättningarna är helt andra i glesbygden. Då utbildningsnivåerna där fortfarande är låga och förhållandevis lägre än i tätorterna, får det konsekvenser för hur ungdomarna agerar vid utbildningsvalen. I glesbygden bor det relativt fler med en lägre social bakgrund än i övriga delar av landet. Det framgår tydligt i den här undersökningen (tabell 5.2). Ju mer glesbebyggt en region är desto färre ungdomar bor där som kommer från akademikerhem. Det som fortfarande betyder mest för rekryteringen till högre utbildning är den sociala strukturen i en region. I regioner där befolkningen är välutbildad påbörjar fler högskolestudier och vice versa. Det är den sociala och kulturella avståndet som slår igenom. Det kostar på att bryta mot rådande underliggande strukturer.

Ser man till skillnader i begåvningspridningen, avviker inte glesbygdens ungdomar från landet i övrigt (bortsett från Stockholmsregionens ungdomar). Däremot är det skillnader i gymnasiebetyg. Här ligger glesbygdsungdomarna lägst i landet. Om vi återvänder till Boudons (1974) sociala positionsteori, kan vi se att den primära effekten till viss del ger utslag. Det visar sig inte i skiljaktigheter i begåvning, men i betygsskillnader.

Det som får stor betydelse för glesbygdsungdomarnas fortsatta utbildningskarriär är deras fortsatta val, där Boudons sekundära effekt slår till med kraft. Den sociala bakgrunden har fortfarande stor betydelse och den verkar inte bara direkt på valet på högskolenivå, utan även indirekt genom faktorer i bakgrunden som föregår det valet. Med den sociala bakgrunden följer ungdomarnas och deras föräldrars utbildningsplaner för dem. De väljer företrädesvis en yrkesförberedande gymnasieutbildning. Det är obestridligt det vanligaste valet bland de här ungdomarna och de ligger högst i landet på att välja yrkesförberedande gymnasieutbildning. I och med det

så får de en krångligare väg till högskolan, om de senare skulle vilja vidareutbilda sig. Många högskoleutbildningar kräver standardbehörigheter, vilket ofta leder till att de måste komplettera innan de kan söka vidare. Detta har visat sig vara ett uttalat hinder, särskilt för unga män (Hammarström, 1996).

Är det då nödvändigt att ungdomar i glesbygden skall utbilda sig på högre nivå? Vad politiker och de som planerar för utbildning och utveckling anser, framgår tydligt i de dokument och reformer som tar upp problemet (Proposition 1995/96:25; Proposition 2001/02:15; Proposition 2002/03:1). Där lyfts fram att det är viktigt att ungdomar utbildar sig för att Sverige och de olika regioner, som de bor i, skall utvecklas och alltjämt vara konkurrentkraftiga med omvärlden. Detta gäller även för glesbygden. Skall hela landet följa med i utvecklingen och inte bara de mer tätbefolkade områdena, vill det till särskilda satsningar i vissa delar av vårt land. Vad ungdomarna själva tycker, ger inte den här rapporten svar på. Ungdomarna har inte fått komma till svars. De här undersökta årskullarna har inte desto mindre agerat på ett sätt som skiljer sig från landet i övrigt. Det är *procentuellt* färre glesbygdsungdomar som återfinns i studieförberedande gymnasieutbildningar och därmed även i högskolan. Varför det är så kan till stor del förklaras av de faktorer som ligger i deras bakgrund och varifrån de kommer.

Hur skall problemet lösas? För att komma till rätta med problemet verkar det som om ungdomarna i glesbygden, drastiskt uttryckt, i än högre grad behöver satsa på högskoleutbildningar än ungdomar i övriga regioner för att bryta ett nedåtgående mönster och komma ifatt. Men det är inte okomplicerat att få ungdomar att satsa på en högskoleutbildning, om de ser att de inte har en framtid i sin hembygd, en framtid med ett arbete som motiverar högre utbildning. Det måste finnas en arbetsmarknad som tar emot dem och få dem som eventuellt utbildat sig på annan ort, att återvända. Kanske trots allt många ungdomar i glesbygden har satsat rätt, då de utbildar sig på de yrkesförberedande utbildningarna på gymnasienivå, om man siktar på att bo kvar.

Det svåra är att förutse vad framtiden kräver för kompetenser i olika regioner. Naturligtvis behövs högutbildade även i gles- och landsbygd. Skall en befolkning kunna leva där, behövs högskoleutbildade personer inom både vård och utbildning och det behövs människor som har förmåga att utveckla olika verksamheter. Men det behövs även människor inom såväl ser-

vicebranscher och turism som handel, tillverkning och reparation, yrkesutövare som kanske inte nödvändigtvis behöver en högskoleutbildning.

Ett annat sätt att tackla problemet är att utbilda den äldre generationen, som får gå före och bana väg för efterkommande släkte. Detta är på gång i glesbygden, och kanske framför allt där, enligt uppföljningar och utvärderingar (Glesbygdsverket, 2003a; Roos, 2002). Kunskapslyftet, Nätuniversitetet och lärcentra har under parollen livslångt lärande haft betydelse för nya gruppers studiedeltagande. Kvinnorna, och då företrädesvis de äldre, har tagit vara på den möjligheten, medan männen i större utsträckning uteblivit.

Det finns idag helt andra möjligheter att satsa på utbildning för såväl ungdomar som för vuxna än vad som var fallet för ett tiotal år sedan. Den tekniska utvecklingen har möjliggjort det. Man kan nu bedriva utbildning på olika nivåer inom flera områden på de flesta platser i landet med tillgång till Internet. Det som återstår är att motivera människor att utnyttja de möjligheterna. För att kunna göra det krävs kunskap om hur de tänker om att vidareutbilda sig och vad som kan få dem attraherade. För en del, de redan motiverade, är bildning ett oundgängligt inslag i tillvaron, men för andra behövs mer handfasta utfästelser. Utbildning för dem förväntas leda till något mer konkret, som till exempel ett yrke eller arbete, som de kan försörja sig på.

Kan man i den här studien se om det är skillnader mellan de olika åldersgruppernas tendens att söka till högskolan?

Ja, på så sätt att de som åldersmässigt är 30 respektive 25 år har påbörjat högskolestudier i högre grad än de som bara är 20 år. Det kan knappast överraska. Skillnaden mellan den *procentuella* andelen av dem som är 30 år respektive 25 år är mycket liten (1%), vilket kan tyda på att det är fler i den senare åldersgruppen som börjar högskolestudierna i tidigare år och/eller att fler nu börjar på högskolan överhuvudtaget. Det är dessutom fler ungdomar i den äldre gruppen från socialgrupp tre som har börjat på högskolan än i de två senare åldersgrupperna. Antingen väntar de från socialgrupp tre längre med att söka sig till högskolan, eller så har den sociala snedrekryteringen börjat öka. Det senare motsäger en rapport från Högskoleverket (2004). Där framkommer att tillgängligheten och utbyggnaden har inneburit en breddad rekrytering. På tio år har andelen studenter från arbetarhem ökat från 17 till 23 procent av alla nybörjare. Antalsmässigt handlar

det nästan om en fördubbling av antalet studenter från arbetarhem. Det betyder att den sociala snedrekryteringen har minskat, även om det fortfarande är stor skillnad i övergången till högre utbildning mellan olika sociala skikt. Bland dem som har tjänstemannabakgrund är andelen cirka 70 procent. Bland dem med arbetarbakgrund är andelen knappt 30 procent.

Då man jämför de tre årgångarna för olika H-regioner är det svårt att läsa ut en entydig tendens, som att andelen högskolestuderande i någon region skulle öka, minska eller vara konstant gentemot övriga. Stockholmsregionen ligger högt, men allra högst ligger den endast vad beträffar de födda 1972. I nästa årgång, de födda 1977, ligger Tätbygden med högst högskolestuderande. Den senaste årgången, de födda 1982, har klart flest högskolebörjare i Malmöregionen, som fick en högskola så sent som 1998. Glesbygdskommunerna hade lägst procentuell andel högskolestuderande ungdomar totalt i de tre årgångarna i den här undersökningen, men låg allra sist endast i den tidigaste årgången, de födda 1972 (se tabell 5.7).

Däremot kan man inte se någon skillnad i de olika årgångarna mellan ungdomar i Glesbygden och de som inte bor i Glesbygden med avseende på högskolestudier, då man har bakgrundsfaktorer under kontroll. I alla tre årgångarna finns inga signifikanta skillnader i boendefaktorn. Alla ungdomar i landet, oavsett var de bor och vilken årgång de tillhör, återfinns i lika hög grad i högskolan vid lika bakgrunder.

Statistik (Skolverket, 2003; Glesbygdsverket; SCB, 2002d) visar att glesbygdsbefolkning är mindre benägna att söka till universitet och högskola. Det statistiken lyfter fram är en kommuns *procentuella* andel ungdomar, av dem som slutfört en gymnasieutbildning, som återfinns i högskolan. Det kan vara stora skillnader mellan olika kommuner. Min studie visar på något annat. Då inställer sig genast frågan, varför? Det finns som nämndes inledningsvis av rapporten några svårigheter, nämligen att definiera glesbygd och att fastställa hemkommun för individer vid sökandet till högskolan. Vad är glesbygd och när skall man mäta? Jag har valt att använda SCB's definition av olika H-regioner, där glesbygd är en. Valet var naturligt, då övrig statistik som ingått i mina analyser var tillgänglig i den indelningen. Jag har sedan inte studerat enskilda kommuner, utan slagit samman dem, då det är känt att små ändringar i söktrenden i små kommuner kan få stort genomslag i statistiken. Förhoppningsvis tar dessa fluktuationer ut varandra, då man studerar hela glesbygden och inte enskilda kommuner.

I den här studien har utgångspunkten för boendet varit ungdomarnas hemkommun då de lämnat grundskolan. Detta för att få med alla ungdomar i analysen. Annan statistik brukar utgå från hemvist efter fullgjord gymnasieutbildning. Ungdomar som inte har påbörjat eller fullgjort gymnasieutbildning utesluts i den statistiken. Det blir en annan förutsättning och framför allt en snävare sådan i den statistiken i jämförelse med den här.

Vad som inte går att utläsa ur högskolestatistiken är med vilka avsikter och förväntningar studenterna registrerar sig vid högskolan, vilka eventuella hinder de fått övervinna för att kunna börja studera och under vilka förutsättningar de bedriver sina studier. Inte heller ger oss högskolestatistiken någon information om vilken roll högskolestudierna faktiskt spelar under den enskilde studentens liv.

Det har i och med fokus på livslångt lärande och mer flexibla distributionsformer skett en förskjutning av fokus från utbildningsanordnarna till den eller de som skall lära. Det formella utbildningssystemet, barnomsorg, grund- och gymnasieskola, lägger grund för det livslånga lärandet. Det formella utbildningssystemet har också som uppgift i att sträva efter jämlik rekrytering till fortsatt lärande med hänsyn till kön, social bakgrund och regional hemvist. Det livslånga lärandet är då beroende av individens lust, motivation och attityd till utbildning och lärande.

Valprocessen är komplex. Den här studien har enbart riktat intresset till de faktorer som ligger i ungdomarnas bakgrund, faktorer som till viss del kanske inte skulle åberopas som motiv till att påbörja eller avstå högskolestudier, om de blev tillfrågade. De har emellertid stor betydelse. Men att rikta intresset mot enbart dessa stabila och ofta ej påverkbara bakgrundsfaktorer kan i längden inte heller förklara det sammansatta fenomen som studiekarriär utgör. Själva valet, hur individers erfarenheter och förväntningar vägs mot rådande utbildnings- och samhällssystem, får av den orsaken inte utlämnas i en undersökning, som försöker belysa och förstå hela processen.

Wikhall (2001) som studerat effekter av den högre utbildningens tillväxt och spridning påpekar att ju fler individer som påbörjar och genomgår högre utbildning, desto viktigare blir det att studera betydelsen av sociala och fysiska avstånd inom utbildningssystemet, liksom andra mekanismer som är av betydelse för individers val av utbildning.

Det blir allt vanligare att de studerande byter inriktning eller utbildningsort under studierna och karriärvägarna kan vara tämligen krokiga för vissa. Alltså kan man tänka sig att en individ börjar sina högskolestudier på hemorten till exempel på ett studiecentra för att sedan fortsätta till en högskola i regionen eller till ett större universitet. Även sådana karriärvägar är av intresse att studera, men framförallt vad som motiverar den studerande att närma sig den högre utbildningen. En inte orimlig förklaring är att individer från studieovana miljöer först vill pröva på för att sedan ta steget in i en utbildning, som finns på annan eller större ort. En studerande med studieovan bakgrund kan på samma sätt få kartan över utbildningsfältet klargjord för sig, den karta som studerande från akademikerhem mer eller mindre har gratis. Det är därför av vikt att även undersöka vad de ungdomarna själva tycker, att försöka fånga motivationsfaktorer på individnivå.

Vad skiljer till exempel i motiv mellan de individer i glesbygd som studerar och de som inte studerar på högskolenivå? Det finns även en tydlig koppling till arbetsmarknaden, särskilt gäller det kvinnornas studieval i glesbygd (Glesbygdsverket, 2003a). Det man kan fråga sig är om det i glesbygden är skillnad mellan mäns och kvinnors motiv och inställning till högskolestudier och vari dessa skillnader i så fall består. Jämfört med tätortsområdena är det högre andelar av de äldre i glesbygden som söker sig till högre utbildning. Det verkar finnas ett intresse för att studera. Är det då tillgången till lärcentra med högskoleutbud som påverkar vuxna att söka till högskolestudier eller är det andra faktorer? Kan utbud av fler programutbildningar via lärcentra få yngre mer intresserade av högskolestudier, så intresserade att regeringens mål att hälften av en årskull börjar högskolestudier innan de fyllt 25 år även bland glesbygdsungdomar?

Redan nu kan man konstatera att andelen otraditionella studerande är större vid lärcentra (Roos, 2002; Glesbygdsverket, 2003a). Skiljer sig motiven för att studera respektive inte studera mellan individer i glesbygd respektive i större städer? Det finns fortfarande många frågor som är obesvarade och viktigt att fortsätta med. *Vägen* till högskolan kan måhända te sig olika för ungdomar beroende på om de bor i glesbygd eller tätort i andra avseenden än de som varit av intresse i den här studien.

Referenser

- Agrell, J. (1950). *Skolreformen och näringslivet: Synpunkter på försöksverksamheten*. Stockholm: Kungliga Boktryckeriet P. A. Norstedt & Söner.
- Arvesson, M. (1999). Utbildning är lösningen. Vad är problemet? Om utbildningsfundamentalism. *Pedagogisk forskning i Sverige* 4 (3), 225/243.
- Berggren, H. (2004, 28 april). Här stannar jag kvar. *Dagens Nyheter*. s.A 2.
- Blau, P. M., Gustad, J. W., Jessor, R., Parnes, H. S., & Wilcock, R. C. (1956). Occupational choice: A conceptual framework. *Industrial and labor relations review*, 9, 531-543.
- Boudon, R. (1974). *Education, Opportunity, and Social Inequality*. New York: John Wiley & Sons.
- Erikson, R., & Jonsson, J. O. (1993). *Ursprung och utbildning: Social snedrekrytering till högre utbildning* (SOU 1993:85). Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Eurostat (1997). *Key data on education in the European Union*. Luxemburg: Office des publications officielles des Communautés européennes.
- Gambetta, D. (1987). *Were they push or did they jump? Individuell decision mechanisms in education*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gesser, B. (1985). *Utbildning Jämlikhet Arbetsdelning*. Lund: Studentlitteratur.
- Glesbygdsverket. (2002). *Kartläggning av lärcentra i Sverige 2001*.
- Glesbygdsverket (2003a). *Årsbok 2003*.
- Glesbygdsverket (2003b). Definitioner. www.glesbygdsverket.se (2004-02-02).
- Glesbygdsverket (2003c). Statistik. www.glesbygdsverket.se (2004-02-12).

- Grepperud, G., & Thomsen, T. (2001). *Vilkor för et regionalt utdaningsløft*. Universitetet i Tromsø.
- Hammarström, M. (1996). *Varför inte högskola? En longitudinell studie av olika faktorerers betydelse för studiebegåvade ungdomars utbildningskarriär*. (Göteborg Studies in Educational Sciences, 107). Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Husén, T. (1950). *Testresultatens prognosvärde*. Stockholm: Almqvist & Wiksells.
- Husén, T. (2002). Begåvningsreserven då och nu. *Pedagogisk forskning i Sverige*, 7, (3), 164-167.
- Härnqvist, K. (1958). *Reserverna för högre utbildning: Beräkningar och metoddiskussion*. (SOU 1958:11. 1955 års universitetsutredning III). Stockholm: Ecklesiastikdepartementet.
- Härnqvist, K. (1978). *Individual demand for education: Analytical report*. Paris: OECD.
- Härnqvist, K. (1980). Individens efterfrågan på utbildning. I S. Franke-Wikberg & U. P. Lundgren (Red.), *Karriär och levnadsbana*. (s. 153-168). Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Härnqvist, K. (1986). Social Demand Models. *International Encyclopedic of Education*, 4622-4630.
- Härnqvist, K. (1994). Social selektion till gymnasium och högskola. I R. Erikson & J. O. Jonsson (Red.), *Sorteringen i skolan* (s. 95-131). Stockholm: Carlssons Förlag.
- Härnqvist, K. (1998). *A longitudinal program for studying education and career development* (Report No 1998:01). Göteborg: Göteborg University, Department of Education and Educational research.
- Härnqvist, K., & Svensson, A. (1980). *Den sociala selektionen till gymnasietadiet*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Högskoleverket (2004). *Högskoleverkets årsrapport*. Universitet & högskolor. Högskoleverkets rapportserie 2004:16.
- Jällhage, L. (2004, 26 april). Vad skall det bli av pojkarna? Machokulturen blir glesbygdens död. *Dagens Nyheter*. s. A 6.

- NUTEK. *Småföretag och regioner i Sverige 1998*. Stockholm: NUTEK.
- Proposition 1995/96:25. *Tillväxtpropositionen*.
- Proposition 2001/02:4. *En politik för tillväxt och livskraft i hela landet*.
- Proposition 2001/02:15. *Den öppna högskolan*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Proposition 2002/03:1. *Budgetpropositionen för 2003, UO 19*. Regional utjämning och utveckling.
- Reuterberg, S.-E., & Svensson, A. (1992). *Social bakgrund: Studiestöd och övergång till högre studier* (SOU 1992:122. Delbetänkande av utredningen om den sociala snedrekryteringen till högre studier). Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Roos, G. (2002). *Nya studerande – studerande vid studiesentra i Hälsingland läsåret 1997/98*. Studiecetra Hälsingland rapport 5.
- Rådet för flexibelt lärande: Metodboken (uppdaterad juni, 2003)
www.hj.se/Samverkan (2004-02-12).
- SCB (1998). *Meddelande i samordningsfrågor för Sveriges officiella statistik. Regionala koder (1998:2)*. Uppdaterad 2003-01-01.
- SCB (1999). *Vad händer efter grundskolan? 2000/01*. Statistiska meddelanden UF20 SM0201.
- SCB (2000). *Universitet och högskolor. Grundutbildning: Social bakgrund bland högskolenyborjare 1998/99*. Statistiska meddelanden UF20 SM0002.
- SCB (2002a). *Universitet och högskolor. Grundutbildning. Nyborjare, registrerade och examinerade 2000/2001*. Statistiska meddelanden UF20 SM0201.
- SCB (2002b). *Universitet och högskolor. Forskarutbildning. Nyborjare, registrerade och examinerade 1999/2000*. Statistiska meddelanden UF21 SM0101.
- SCB (2002c). *Befolkningens utbildningsnivå 2003-01-01*. Uppdaterad 2003-09-04. UF0506. *www.scb.se* (03-09-30).
- SCB (2002d). *Befolkningens studiedeltagande 2003-12-31*. Uppdaterad 2003-07-29. UF0506. *www.scb.se* (03-09-31).

- SfS nr 2001:935. *Förordningen om statligt stöd för att främja och bredda rekryteringen till universitet och högskolor*. Utbildningsdepartementet.
- Skolverket. (2003). *www.jmfal.artisan.se* (2003-10-15).
- SPSS (1990). *Advanced Statistics User's Guide*. Chicago: SPSS.
- Stockholmarna flyttar från stan. *Dagens Nyheter*. 11 oktober 2003. s.
- Svensson, A. (1964). *Sociala och regionala faktorerers samband med över- och underpestation i skolarbetet: Pedagogisk-sociologiska studier jämte en beskrivning av skolstatistikens individualuppgifter* (Rapporter från Pedagogiska institutionen, Göteborgs universitet).
- Svensson, A. (1981). *Jämlikhet i högskolan - fiktion eller realitet? Den sociala rekryteringen till högre utbildning före och efter högskolereformen* (Rapport Nr.1981:25). UHÄ.
- Trow, M. (1974). Problems in the transtion from elite to mass higher education. I OECD: *Policies for Higher Education* (51-101). Paris: OECD.
- Utbildningsdepartementet. (2002). *Nätuniversitet*. Pressmedelände 2002-01-31.
- Wikhall, M. (2001). *Universiteten och kompetenslandskapet. Effekter av den högre utbildningens tillväxt och regionala spridning i Sverige*. Doktorsavhandling från institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi, Lunds universitet. Stockholm: Sisters (Rapport nr 3).
- Wolf , A. (2003, 5 juni). Fler högutbildade ökar inte tillväxten. *Dagens Nyheter*. s.A 4.

Tabellförteckning

Tabell		Sida
2.1	Fördelning av antal kommuner och befolkningsmängd på olika H-regioner.	22
4.1	Antal individer i de tre stickproven samt andel kvinnor.	31
4.2	Socialgruppskategorisering.	31
4.3	Socialgruppsfördelning i procent i de tre stickproven.	32
4.4	Resultat på de sammanslagna begåvnings testen för de tre stickproven.	32
4.5	Fördelning av ungdomarnas mer eller mindre teoretisk gymnasieutbildning i de tre stickproven (%).	34
4.6	Andel (%) ungdomar med gymnasieutbildning i de tre årgångarna den 31 december 2003.	34
4.7	Betygsjämförelser för de ungdomar med gymnasieutbildning i de tre stickproven.	35
4.8	Antal invånare i respektive H- region 31 december 2002. Totalt i riket.	36
4.9	Antal ungdomar i respektive H- region vid grundskolans slut i tre stickprov.	36
4.10	Sambandet mellan individernas boende vid grundskolans och gymnasieskolans slut i de tre stickproven.	38
4.11	Andel individer i de tre årgångarna som påbörjat en högskoleutbildning före år 2003.	38
5.1	Andel kvinnor och män i respektive H- region (%).	39
5.2	Andel ungdomar fördelat efter social bakgrund i respektive H- region (%).	40

5.3	Ungdomarnas testresultat i respektive H- region.	40
5.4	Andel föräldrar med höga utbildningsplaner för sina barn födda 1972/77 och andel ungdomar födda 1977/82 som har planer på högskolestudier fördelat på respektive H-region (%).	41
5.5	Andel ungdomar fördelat på gymnasieexamen i respektive H-region (%).	42
5.6	Medelbetyg i respektive H- region för ungdomar födda dels 1972/77, dels 1982.	42
5.7	Andel ungdomar födda år 1972, 1977 och 1982 som påbörjat högskolestudier fram till år 2003 i respektive H- region (%).	43
6.1	Olika bakgrundsfaktorerers dikotoma samband med högskolestudier. Kendall's tau b.	46
6.2	Olika bakgrundsfaktorerers dikotoma samband med bostadsort. Kendall's tau b.	47
6.3	Analys av hur olika faktorer påverkar utbildningskarriär på högskolenivå, för individer födda 1972, 1977 och 1982 sammanslaget.	48
6.4	Ungdomars benägenhet att börja på högskolan för årgångarna 1972, 1977 och 1982 sammantaget i olika H-regioner. Oddsvärden.	49
6.5	Analys av hur olika faktorer påverkar utbildningskarriär på högskolenivå, för individer födda 1972.	51
6.6	Analys av hur olika faktorer påverkar utbildningskarriär på högskolenivå, för individer födda 1977.	52
6.7	Analys av hur olika faktorer påverkar utbildningskarriär på högskolenivå, för individer födda 1982.	53

Bilageförteckning

Bilaga

- 1 H-regionernas omfattning fr.o.m 2003-01-01.
- 2 H-regioner i nummerordning med ingående kommuner 2003-01-01.

H-regionernas omfattning fr.o.m. 2003-01-01

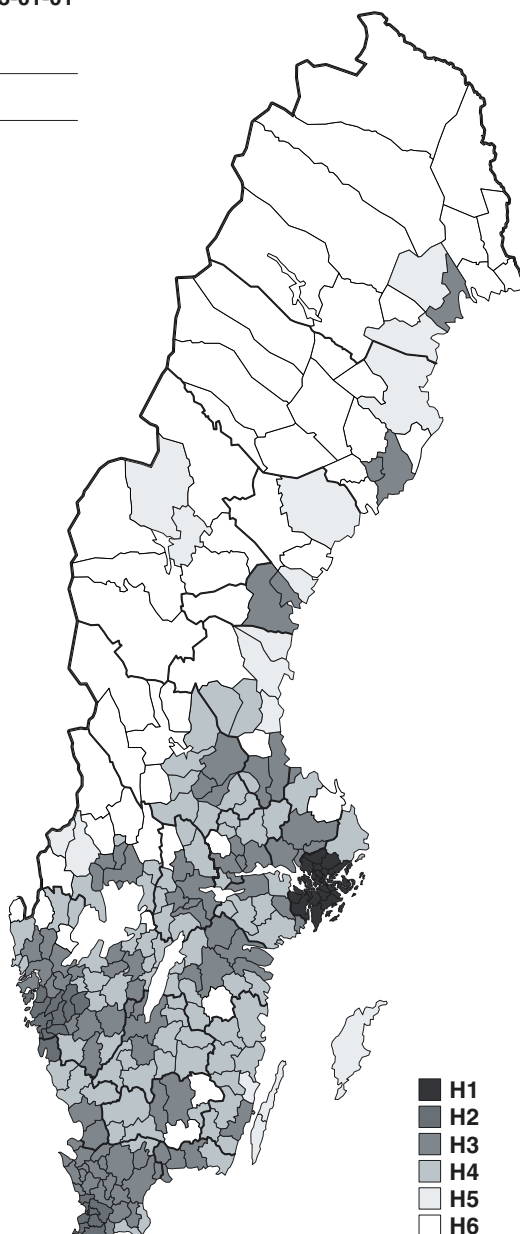
Area range of H regions 2003-01-01

Koden är ensiffrig.

H-region Omfattning

H region Range

- | | |
|----|--|
| H1 | Stockholm/Södertälje A-region |
| H2 | H8 Göteborgs A-region |
| | H9 Malmö/Lund/Trelleborgs A-region |
| H3 | "Större städer"
Kommuner med mer än 90 000
invånare inom 30 kilometers radie
från kommuncentrum ² |
| H4 | "Mellanbygden"
Kommuner med mer än 27 000 och
mindre än 90 000 invånare inom
30 kilometers radie från kommun-
centrum ² samt med mer än 300 000
invånare inom 100 kilometers radie
från samma punkt |
| H5 | "Tätbygden"
Kommuner med mer än 27 000 och
mindre än 90 000 invånare inom
30 kilometers radie från kommun-
centrum ² samt med mindre än
300 000 invånare inom 100 kilo-
meters radie från samma punkt |
| H6 | "Glesbygden"
Kommuner med mindre än 27 000
invånare inom 30 kilometers radie |



¹ Vid samredovisning av H-regionerna 8 och 9 (Göteborgs och Malmö H-regioner) används koden 2.

² Med kommuncentrum avses här den folkrikaste församlingen (enl. ind. 2000-01-01) i kommunen.

11 H-regioner i nummerordning med ingående kommuner 2003-01-01*H regions in numerical order, with the associated municipalities 2003-01-01*

H-regioner (H=Homogena med avseende på befolkningsunderlaget) är en gruppering av kommuner efter lokalt och regionalt befolkningsunderlag, längs skalan storstad-glesbygd. H-regionerna uppdateras med några års mellanrum; föreliggande uppdatering har gjorts 2003 och den dessförinnan gjordes 1998.

H-region Kommun <i>H region</i> <i>Municipality</i>	Län	H-region Kommun	Län	H-region Kommun	Län	H-region Kommun	Län
H1		1256 Östra Göinge		2080 Falun	20	1382 Falkenberg	
0114 Upplands Väsby	01	1257 Örkelljunga		2081 Borlänge		1383 Varberg	
0115 Vallentuna		1260 Bjuv		2082 Säter		1427 Sotenäs	14
0117 Österåker		1264 Skurup		2180 Gävle	21	1435 Tanum	
0120 Värmdö		1265 Sjöbo		2181 Sandviken		1445 Essunga	
0123 Järfälla		1266 Hörby		2262 Timrå	22	1446 Karlsborg	
0125 Ekerö		1267 Höör		2281 Sundsvall		1452 Tranemo	
0126 Huddinge		1270 Tomelilla		2460 Vännäs	24	1460 Bengtsfors	
0127 Botkyrka		1272 Bromölla		2480 Umeå		1463 Mark	
0128 Salem		1275 Perstorp		2580 Luleå	25	1466 Herrljunga	
0136 Haninge		1276 Klippan				1470 Vara	
0138 Tyresö		1277 Åstorp		H4 'Mellanbygden'		1472 Tibro	
0139 Upplands-Bro		1278 Båstad		0188 Norrtälje	01	1473 Töreboda	
0140 Nykvarn		1282 Landskrona		0360 Tierp	03	1484 Lysekil	
0160 Täby		1283 Helsingborg		0428 Vingåker	04	1492 Åmål	
0162 Danderyd		1284 Höganäs		0480 Nyköping		1493 Mariestad	
0163 Sollentuna		1285 Eslöv		0481 Oxelösund		1494 Lidköping	
0180 Stockholm		1290 Kristianstad		0482 Flen		1497 Hjo	
0181 Södertälje		1292 Ängelholm		0483 Katrineholm		1499 Falköping	
0182 Nacka		1293 Hässleholm		0486 Strängnäs		1760 Storfors	17
0183 Sundbyberg		1380 Halmstad	13	0509 Ödeshög	05	1762 Munkfors	
0184 Solna		1381 Laholm		0512 Ydre		1781 Kristinehamn	
0186 Lidköping		1421 Orust	14	0560 Boxholm		1785 Säffle	
0187 Vaxholm		1430 Munkedal		0561 Årvidaberg		1860 Laxå	18
0191 Sigtuna		1439 Färgelanda		0563 Valdemarsvik		1862 Degerfors	
0192 Nynäshamn		1443 Bollebygd		0583 Motala		1864 Ljusnarsberg	
		1444 Grästorp		0584 Vadstena		1882 Askersund	
H3 'Större städer'		1462 Lilla Edet		0604 Aneby	06	1883 Karlskoga	
0305 Häbo	03	1465 Svenljunga		0617 Gnosjö		1885 Lindesberg	
0319 Älvkarleby		1471 Götene		0662 Gislaved		1917 Heby	19
0330 Knivsta		1485 Uddevalla		0682 Nässjö		1962 Norberg	
0380 Uppsala		1487 Vänersborg		0683 Värnamo		1981 Sala	
0381 Enköping		1488 Trollhättan		0684 Sävsjö		1982 Fagersta	
0461 Gnesta	04	1490 Borås		0685 Vetlanda		1984 Arboga	
0484 Eskilstuna		1491 Ulricehamn		0686 Eksjö		2026 Gagnef	20
0488 Trosa		1495 Skara		0687 Tranås		2029 Leksand	
0562 Finspång	05	1496 Skövde		0761 Lessebo	07	2031 Rättvik	
0580 Linköping		1498 Tidaholm		0765 Älmhult		2061 Smedjebacken	
0581 Norrköping		1715 Kil	17	0767 Markaryd		2083 Hedemora	
0582 Söderköping		1761 Hammarö		0781 Ljungby		2084 Avesta	
0586 Mjölby		1763 Forshaga		0821 Högsby	08	2085 Ludvika	
0642 Mullsjö	06	1764 Grums		0834 Torsås		2104 Hofors	21
0643 Habo		1780 Karlstad		0860 Hultsfred		2121 Ovanåker	
0665 Vaggeryd		1814 Lekeberg	18	0862 Emmaboda		2183 Bollnäs	
0680 Jönköping		1861 Hallsberg		0881 Nybro			
0764 Alvesta	07	1880 Örebro		0882 Oskarshamn		H5 'Tätbygden'	
0780 Växjö		1881 Kumla		0883 Västervik		0840 Mörbylånga	08
0880 Kalmar	08	1884 Nora		0884 Vimmerby		0861 Mönsterås	
1060 Olofström	10	1907 Surahammar	19	1080 Karlskrona	10	0885 Borgholm	
1081 Ronneby		1960 Kungsör		1273 Osby	12	0980 Gotland	09
1082 Karlshamn		1961 Hallstahammar		1286 Ystad		1730 Eda	17
1083 Sölvesborg		1980 Västerås		1291 Simrishamn		1784 Arvika	
1214 Svalöv	12	1983 Köping		1315 Hylte	13	2132 Nordanstig	21

11 H-regioner i nummerordning med ingående kommuner 2003-01-01 (forts.)

H-region	Kommun	Län	H-region	Kommun	Län	H-region	Kommun	Län	H-region	Kommun	Län
	2182			1783			2417			1402	
	2184			1863			2418			1407	
	2280	22		1904	18		2421			1415	
	2284			2021	19		2422			1419	
	2309	23		2023	20		2425			1440	
	2380			2034			2462			1441	
	2482	24		2039			2463			1442	
	2581	25		2062			2481			1480	
	2582			2101	21		2505	25		1481	
				2161			2506			1482	
				2260	22		2510			1489	
H6 'Glesbygden'				2282			2513				
	0382	03		2283			2514			H9, se not 1	
	0513	05		2303	23		2518			1230	12
	0760	07		2305			2521			1231	
	0763			2313			2523			1233	
	1438	14		2321			2560			1261	
	1447			2326			2583			1262	
	1461			2361			2584			1263	
	1486			2401	24					1280	
	1737	17		2403		H8, se not 1				1281	
	1765			2404		1384	13			1287	
	1766			2409		1401	14				
	1782										

1 Vid samredovisning av H-regionerna 8 och 9 (Göteborgs och Malmö H-regioner) används koden 2.

12 Riksområden 2003-01-01 National districts 2003-01-01

Riksområden utgör en nivå - NUTS 2 - i den inom EU fastställda indelningen för statistikredovisning (se tabell 13). Koden är ensiffrig.

Riksområde	Omfattning
National district	Range
1 Stockholm	Stockholms län
2 Östra Mellansverige	Uppsala län Södermanlands län Östergötlands län Örebro län Västmanlands län
3 Småland med öarna	Jönköpings län Kronobergs län Kalmar län Gotlands län
4 Sydsverige	Blekinge län Skåne län
5 Västsverige	Hallands län Västra Götalands län
6 Norra Mellansverige	Värmlands län Dalarnas län Gävleborgs län
7 Mellersta Norrland	Västernorrlands län Jämtlands län
8 Övre Norrland	Västerbottens län Norrbottnens län

